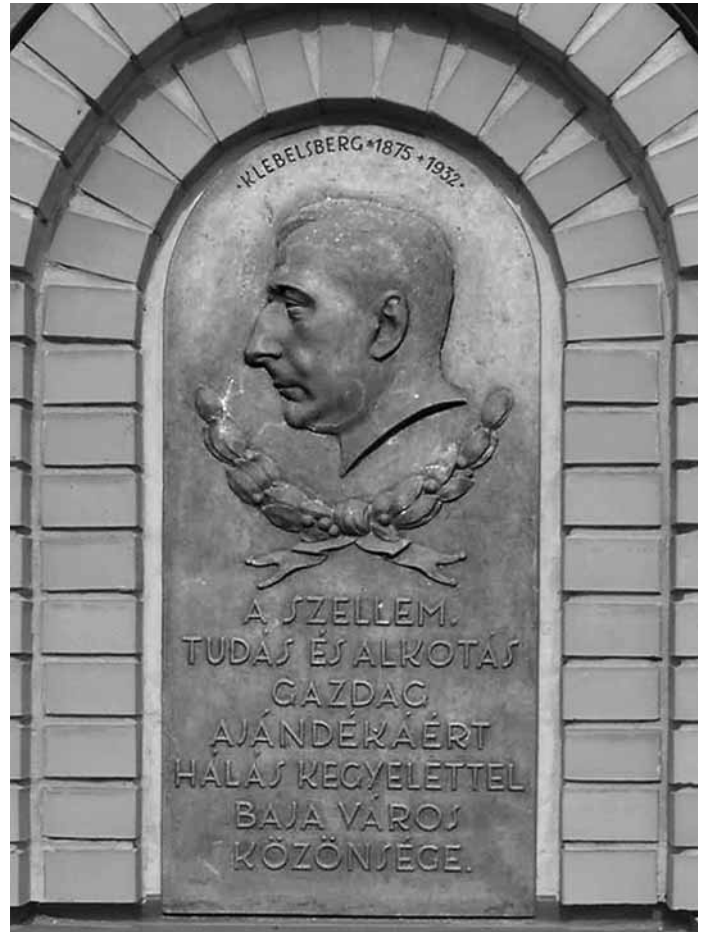

BAJAI HONPOLGÁR

2013. október

XXIV. évfolyam 10. (275) szám

Ára: 250 Ft

*A Klebelsberg Kunó-emléktábla a bajai kicsávolyi óvodánál
első leleplezésekor, 1933. október 15-én
és visszahelyezése után
(A Türr István Múzeum fotógyűjteményéből)*

Gróf Klebelsberg Kunó emlékműve Baján

1932. október 12-én gróf Klebelsberg Kunó halálával a Trianon utáni magyar politikai élet egyik köztisztelőben álló, mindenki által elismert és tisztelt személyisége távozott az élők sorából. 1922-től kilenc évig volt vallás- és közoktatásügyi miniszter. Az 1931. augusztus 24-én, a Bethlen kormány lemondásával távozó Klebelsberg Kunó életműve: a közoktatás átfogó reformja, a felsőoktatás bővítése és fejlesztése, a magyar tudományos kutatók európai tevékenységének támogatása; mind-mind

máig ható változásokat generált a magyar oktatási rendszerben. A legnagyobb magyar politikusoknak járó tiszteletadással temették el, Kossuth Lajos 1894-es temetéséhez hasonló külsőségekkel. A nagy gazdasági világválság okozta gazdasági nehézségek és társadalmi feszültségek közepette a kultuszminiszter emléke csak halványan élt tovább. 1933-ban több tervezet is született, hogy országos szinten hivatalosan is megemlékeznek Klebelsberg Kunóról különböző közterületek elnevezé-

sével, emlékkünnepségekkel, gyászmisé-
kel. Bács-Bodrog vármegye és Baja város együttesen állított emléket. 1933 folyamán Ruszték Antal Bács-Bodrog vármegyei tanfelügyelő és dr. Borbíró Ferenc polgármester személyes megbeszélései alatt született megállapodás a bajai Klebelsberg-plakett elkészítéséről. Az elképzelések kezdetben egy szoborról vagy emlékműről szóltak, de a város rossz anyagi helyzete miatt egy, a kicsávolyi óvoda falán elhelyezett bronzplakettes emléktábla elkészí-

tésében állapodtak meg. A kiscsávolyi iskola és óvoda kapta talán a legtöbbet – új modern tantermek és felszerelés – a Klebelsberg által elindított iskolafejlesztési folyamatból, így kézenfekvőnek tűnt, hogy a bajai tanyakörzetek gyermekeit befogadó oktatási intézményben helyezik el az emléktáblát. Elkészítésének körülményeiről a polgármesteri hivatal iratanyagában, a mérnöki hivatal iratanyagában és a közgyűlési jegyzőkönyvekben sem maradt fent hivatalos feljegyzés, elképzelhető, hogy a polgármester saját hatáskörében rendezte az ügyet. Az első fennmaradt dokumentum 1933. szeptember 6-án írt polgármesteri levél, amely az emlékmű elkészítésének anyagi háttérét rendezzi.

„14903
kig. 1933

Tárgy: A Klebelsberg emlékmű elkészítése
A mérnöki hivatal jelentése alapján 804.80 p.-t, azaz Nyolcszáznegy pengő 80 fillért Lux Elek szobrászművész tanárnak kiutalványozok az ösztöndíj alapból és utasítom a számvevőséget, hogy a fenti összeget a 4.80 P. bélyegilleték levonása után, postán azonnal küldje el Lux Elek, Budapest II. Görgey Arthúr u. 10. sz. címére.

A mérnöki hivatal megbízom a bronzplakett elhelyezésével az avató ünnepség előtti napon.

Erről 1. a főjegyzői ügyosztályt, 2. a mérnöki hivatalt, 3. a számvevőséget értesítem.

Baja, 1933. évi szeptember hó 6-án.

Dr. Borbíró s.k.
polgármester”

A plakett elkészítésére Lux Elek szobrászművészt, a budapesti iparművészeti is-

kola tanárát kérték fel. Lux Elek (1884-1941) kora elismert szobrászművésze, Budapesten, Münchenben és Brüsszelben tanult, 1922-től tanított a pesti iparművészeti iskolában. Finoman megmunkált női aktjai és portrészobrai a legismertebbek. A művész a levélben olvasható 800 pengős áron vállalta az emléklakett elkészítését, amely 1933-ban komoly összegnek számított, de figyelembe véve a művész elismertségét és a felhasznált anyag kiváló minőségét, nem tekinthetjük túlságosan soknak.

A plakettet október 15-én, közel Klebelsberg Kunó halálának évfordulójához, ünnepélyesen leplezték le a kiscsávolyi óvodában. Az avatóünnepséget a Bács-Bodrog Vármegyei Tanfelügyelőség szervezte, az esemény részletes programját már szeptember végén összeállították és értesítették az érintetteket. Baja város polgármesteréhez és a városi iskolákhoz október 3-án érkezett meg a levél.

„Másolat:

Bács-Bodrog várm. [vármegye] tanfelügyelője.

1755/1933

Gróf Klebelsberg-plakett leleplezési ünnepélye. Valamennyi bajai iskola tekintetes Igazgatójának!

Baja.

Tudomás végett értesítem Igazgató urat, hogy Baja városa gróf Klebelsberg Kunó, nagy kultuszminiszterünk emlékének, a kiscsávolyi óvoda épület falába elhelyezendő plakettal kíván áldozni.

A plakett leleplezési ünnepsége folyó évi október hó 15.-én /vasárnap/ d.u. ? 3 órakor [az eredeti értesítésen délelőtt 11 óra szerepel] lenne, az alábbi műsorrall:

1.) Hiszekegy: éneklí a közs. [községi] polgári fiúiskola énekkara.

2.) Emlébeszédet mond dr. Puskás Dezső h. [helyettes] polgármester.

3.) A plakettet megkoszorúzzák a kiscsávolyi óvodások.

4.) Énekel a róm. [római] kat. [katolikus] polgári leányiskola énekkara.

5.) A plakettet átveszi Lázár János, kiscsávolyi áll. [állami] el. [elemi] iskolai igazgató.

6.) Magyar népdalokat énekel a Józsefvárosi áll. el. népiskola gyermekera.

7.) Himnusz.

A város megbízásából, az ünnepélyen való részvételre, a vezetése alatt álló iskola képviselőjét tisztelettel kérem.

Baja, 1933. évi, szept. hó 27.-én

Bács-Bodrog várm. kir. tanfelügyelője
1755/1933. szám.

Méltóságos Polgármester Úrnak!

Baja.

Szíves tudomásul vétel végett megküldöm.

Baja, 1933. évi, szept. hó 27.-én.”

Az irat hátlapján a polgármesteri ellenjegyzés és az irattározási záradék mellett megjegyzésként szerepel a „lezajlott” megjegyzés is.

Gróf Klebelsberg Kunó, a hallatlan munkabírású, Európa-szerte elismert politikus egyik első hivatalos, törvényhatósági szintű „emlékműve” volt a bajai kiscsávolyi óvoda falán elhelyezett emléktábla; amely másfél évtizedig méltó módon őrizte, és a hosszú száműzetés után most ismét hirdeti a mindennapi politikai csatározásokon felülemelkedő, Magyarország fejlődését előtérbe helyező politikus emlékét.

Sarlós István

A Klebelsberg-emléktábla különös sorsa

A kiscsávolyi óvodánál felállított Klebelsberg-emléktábla a háború után a múzeumba került. Ennek körülményeit nem ismerjük. A leltárkönyvekbe nem jegyezték be, s amikor mindenek tudóját, Solymos Edét faggattam erről, úgy emlékezett, hogy 1950-ben, amikor a bajai múzeum muzeológusaként (egyben igazgatójaként) dolgozni kezdett, az emléktábla már az intézmény raktárában volt.

Mikor vették le a kiscsávolyi óvoda kerítésébe ágyazott kis kútról, ki mentette be a múzeumba? Csak találgathatunk. Valószínű, hogy 1944-1948 között, még valószínűbb az 1948-as évszám. Ez az év a „fordulat éve”, az iskolák államosításáé,

az oktatásügy teljes átalakításáé. Klebelsberg Kunó, a két világháború közötti időszak nagy formátumú kultuszminisztere az akkor uralomra jutott kommunista ideológia és történelemfelfogás megítélése szerint a magyar „kultúrfölény” meghirdetője, a „nacionalista és sovinszta kultúrpolitika” megtestesítője volt, tehát nemkívánatos személy, akinek emlékével is le kell számolni, nem tűrhető, hogy neve utcanévként vagy akár csak egy szerény emléktáblán szerepeljen.

Az emléktábla megmentője ismeretlen, talán egy jóérzésű mesterember, aki a bonaszt végezte, talán Miskolczi Ferenc, Bárdos Ferenc vagy Takáts Endre, a múzeum

akkori munkatársai, akik a múlt megőrzésén fáradoztak.

Jeles évfordulók éve volt 1996. Az ország a millicentenárius, az 1000 éves magyar iskola, ezen túl Baja még 300 éves városi létének megünneplésére is készült. A városi programok kialakításának egyik megbeszélésén javasoltam a Klebelsberg-tábla visszahelyezését, ami 1996. december 2-án ünnepélyes keretek közt meg is történt.

A múzeum elvégezte munkáját, megmenekítette múltunk egy darabját, s az emléktábla és Klebelsberg Kunó kultuszminiszter emléke visszakerült méltó helyére.

Merk Zsuzsa

Bukovina – Istensegítsi életkép Kaszálás kalákában

Hónap hamar fél kell huzzuk a csontokat – hangzott el az ünnepi kalap alól. – Úgy tudom, hogy te és eligyirkeztél a kalákába Ambarus komám uromékni, lekaszálni a szénánakvalóját – mondta Kaszás Péterkének a szomszédjában lakó Szentés Lázár. – Még kell segiccsük, met nehezet nemtud dógozni. A mult hétén ahogy elakadott vót a sárba, ugy megemelt, hogy kihaladotta haskerge (sérve lett). Azt mongya, hogy érzete és, hogy valami nem jó történt vele. Hát még és pacilta. Hét gyermek mellett most honnat végye elé a pénzt az opérációra?

– Hát biza az elég baj szögén fejinek – segített sajnálkozni Péterke is. – Osztá hányon leszünk? Jó vána ha délig tudnánk végezni, met utánna nekem és dógom vána. Én és össze kell szöggyem s bugjába rakjam a szénának valómot amég mégveri az esső – adta tudtára Lázárnak, akit a faluban mindenki Mazdaglázárként emlegetett.

– Rajtunk küjel még ketten igyirköztek: Dutyi Jánoska s Lóbör Titus. Ők monták még hogy eljönnek. Ambarus komámurom gondolom, hogy csak gerebjézni ha tud, úgy fájtassa az ágyékát.

– No, akkor hónap hajnalba hogy virjad légy Ambarusnál a kapuba.

Majdnem egyszerre monttak „dicsirteséket”, amint látták, hogy Dénes pap feléjük fordította a cipője orrát.

– Mindörökké dicsirtessék – fogadta az a „papos” köszöntést. – Hallom, hogy istenfizesséjétt megakarjátok segíteni Nyisztor Ambarust. Hát az Istennek teccő dolog. Biztos, hogy Ő se, s Ambarus se felejt el nektek. Bár mindenkibe lenne ennyi jó akarat!

Másnap a Nap még javában törülgette a szemeit, azon gondolkodva, hogy ideje lenne felkelni, mikor négy kaszás ember kereste a kilincset a megbeszél kiskapun. A kaszák hegye égnek irányítva, hogy valamiképpen bajt ne csináljanak, amikor a vállukon billegnek a lépések ütemére. A kasza hajnalban fogja legjobban a füvet. Még jobb, ha harmat is van. Ilyenkor csak úgy herseg a kasza parancsára.

A házban még csak a szülők voltak felkelve. – Te Bibiján! A pálinkáséveg ott van a táloson. Hozd csak ki, kortyancsunk

belőlle. – Azután mindjárt könnyebben vitte lába a négy embert a „kicsinyilba” levő kaszáló felé. (Kicsinyil Istensegíts határának egy része volt.)

Alig vittek ki három sort, mikor Péterke izzadva lihegett a kasza nyelén. Látva ezt, Ambarus odaszólt: – Te Pétér! Hogy te méjen erőből kaszálsz! Így osztá hama réjaülsz a hámfára. Kitalál nekéd és hasadni a haskerge s hónap mehetünk téged és kalákába kiségiteni. Add csak ide azt a kaszát hallám csak, métt kell ojan erőből húzzad! Jéé a nyavajába Pétér! Ennek a kaszának egésszen bütüs az élle. Nem csuda, hogy így kell erőlköggyel.

Azzal leült az út szélén kínálkozó dombockára, s szép leptibe kopácsolni kezdte a Péterke kaszája élet. Ez a munka bizony hozzáértést követel. A kalapástartó kéz könnyökét neki kell feszíteni az oldalának, hogy az ütések sorban pontos helyre kerüljenek. Az így előlétesített kasza fogadja igazán a fénkövel való kenést (kaszakó). Ez a folyamat sokban segíti a nem könnyű kaszálást.

Ezalatt Péter oldalra hajtott fejfel próbálta eltanulni ezt a kaszával való „barátkozást”. Ennyi jóindulat után a kasza a fénkö faggatására szívesen vallotta, hogy: kiszikasza, kiszika-kasza.

– No Pétér! most próbájad csak!

Péter előbb egy likkal szorosabbra húzta a nadrágszíjat, hogy nehogy szégyent valljon, s ahogy ő szokta, nagy erő s lendülettel suhintott a halálra ítélt fűszálak felé, amivel hatalmas kacagást váltott ki a többi háromból, mert a most éles kaszával majd-

nem körbefordult a lendülettől. A kacagás még nagyobb lett, mikor Lázár megjegyezte, hogy „Né Péterkét elkapta a kasza”. Sértődés nem volt, mert Péter belátta, hogy joggal nevetik ki.

Ezután szép, egyforma suhintó mozdulatok eredményeképpen sorakoztak a rendek egymás mellé. Már most igyekeztek hasznossá tenni magukat azáltal, hogy jó, friss széna szaggal árasztották el a fűzfás környékét, amitől a pacsirtácskának is énekelni való kedve kerekedett. Ma igyekezett még szebben trillázni, mint más napokon. Úgy látták a kaszások, hogy ma pár méterrel magasabbról hinti rájuk azt a gyönyörű éneket, amit csak őt tud.

Aztán tizenegy óra körül újra felfelé néztek a kaszakegyek, amint a négy eléggé megfáradt ember vállára kerültek. Egyikük se fogalmazta meg, de annak az igazságnak az érzése töltötte el őket, miszerint adni jobb érzés, mint kapni, akkor is, ha most történetesen a testi erejükből adtak a megszorult embertársuknak. Ki tudja, hogy holnap nem én szorulok-e valamilyen formában a szomszédaim jóakarató segítségére?

Meg-megálltak a mezőn dolgozók közelében haladva el, hogy egy olyan pár szót szóljanak egymásnak, amit úgy is saját szemükkel láttak, hogy: – No, kenték és megkapálják? Látom, sijetnek ésszeszedni a sajut amég mégtalál ázni. – Ilyen és hasonló kérdésekkel fonták szorosabbra az egybetartozásuk láthatatlan fonálát. – Kell és vigyázni a szénára, met az állatok megháláják télen. Jobban húzzák a szánt az erdőből történő fuvarozásnál. A tehen és többecskeket csorgat a sétárba.

Biza, dél lett, mire a megszorult ember házához értek, hogy „leüssék” azt a két-három pohárka mézelt pálinkát, amit ilyenkor szokás volt felkínálni. Pohárral a kezében, hálásan mondta a gazda, hogy: „Isten fizesse még a segiccségétékét!” Azok részéről meg olyan jött vissza válaszul: – Szüvesen! Még máskor és ha a szükség úgy hozza. Szé, te se tēhecc arról, hogy éjent paciltál. Amejikünknek üdeje léssz eljő majtékoeska és segíteni bugjába rakni. – Mēghálalom én é valamivel a jó szüvetékét – fogadta a megsegített ember a meghatódástól kicsit reszkető hangon.

– No, újenek az asztalhoz s faajanak vajjegyet! – tüsténtkedett Bibiján asszony, hogy neki is része legyen a ma délelőtti nehez munkából. Nem sajnálta a vágnivaló csirkékből az egyiket feláldozni. Jó tejfeles-mártásosan készítette el, ami után jó érzéssel törülték kétfelé a bajszukat a jót falatozott, dolgos emberek.

Még ezt s azt megbeszélték, ami a faluban történt vagy éppen zajlott. Hogy kit s kivel hirdetett ki a pap, s hogy azok „összeillenek”? Szeretik egymást, vagy az öregasszonyok boronálták össze őket.” Az utolsó vasárnapi nagymisén Kelemen Mártont

hirdette ki a pap Szőcsantijános leányával, Ágotával. Istvánbám kicsit megcsavargatta a fejét, mielőtt ezeket eresztette ki a bajusza alól: – Hát én Mártont jól üsmerem. Biztoson tudom, hogy Ágotát nem szüveli. Ugy beszéltek reja Ágotát az apjáiék, mivelhogy egyedülvaló leján, s az apja rejairat jó pár fácska fődét, s tám két csitkót és megigyirt nekik, ha összekerülnek. Így osztá Márton könnyebben indul. Lehet, hogy Márton ezt így jónak találja, de nekem nem kéne Ágota, ha Jánosbám rejámiratná az egész falut és. De! maraggyon ez köztünk, met nem akarok senkivel se haragot.

Ezután ártalmatlanabb dolgok lettek emlegetve. A szó egyre ritkább lett. Érződött a levegőben, hogy a délutáni teendők járnak már az emberek fejében. Ezt érezve a gazda felállott, keresztet vetve áldatta annak a nevét, aki ételt-italt adott.

Szentes Lázár még a kopasz gyermekek fején simított végig, s a legnagyobbiknak adott egy trefás barackot (fricskát). Ahogy az árnyékos udvarból a kiskapun kiléptek, érezték inkább, hogy milyen jó volt, hogy jókor kezdtek a kaszálást, mert ugyancsak hevesen süttött a nap a szemükbe húzott kalapjukra.

Lőrincz Gergely

Megkésett emlékezés Bessenyoői Miklós

1885-1956

Közel egy évtizeddel ezelőtt, 2004-ben bejött a múzeumba egy filigrán, bájos, rendkívül választékosan beszélő idős hölgy, s aziránt érdeklődött, hogy őrzünk-e a Bajai Takarékpénztárra vonatkozó dokumentumokat. Elmesélte, hogy édesapja, Bessenyoői Miklós munkásságáról keres adatokat, aki az intézmény vezérigazgatója volt 1922-1947 között.

Bessenyoői Miklós nevével találkoztam a történeti dokumentációs gyűjteményben, a Bajai Takarékpénztár múzeumba került anyagában, főkönyvben, jegyzőkönyvben, zárszámadási jelentésben, valamint az alapítás 100 éves évfordulójára (1947) készült igazgatói jelentésben, de személyéről semmit sem tudtam.

Az első találkozást még kettő követte, és többször beszélgettünk telefonon is. A posta folyamatosan hozta Elvira nénitől a megőrzött emlékeket, illetve az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában édesapjára és testvérére, ifj. Bessenyoői Miklósról vonatkozó anyagok másolatát.

Lassan kialakult egy kép, arcot kapott egy ember, aki meghatározó személyisége volt a két világháború közötti Baja életének, formálója a városnak, Borbíró (Vojnics) Ferenc polgármesterhez, Nagy András főépítészhez hasonlóan. Életrajzának megírása, munkásságának további kutatása még előttem álló feladat. Leánya visszaemlékezéseinek közlése elé azonban elengedhetetlen, hogy röviden összefoglaljam életútját.

*

Bessenyoői Miklós (eredeti családneve Baldesweider) 1885-ben született a bánásgy, németek lakta Újbesenyőn (ma Dudes-

tii Noi, Románia) egy 15 gyermekes kisbirtokos parasztszaladban. A szülők két gyermeküket tanították, Károly a zágrábi posta helyettes vezetője lett, Miklós Aradon kezdte a középiskolát, majd Szegeden, a felsőkereskedelmi iskolában folytatta, itt is érettségizett. Katonai szolgálatát letöltve a Budapesti Kereskedelmi Akadémián szerzett felsőfokú képesítést.

A Kisvárdai Takarékpénztár Mándokon fiókinzetet kívánt nyitni, s a főkönyvelői állást Bessenyoői Miklós 1908-ban megpályázta, s el is nyerte. Itt ismerkedett meg Wyhs Elvirával – akinek nagyapja svájci születésű cukrász volt – s feleségül vette. Két gyermekük született: Elvira 1916-ban és Miklós 1919-ben. Az első világháborút végigharcolta, kétszer is megsebesült.

A Bajai Takarékpénztár az 1918-tól 1921-ig tartó szerb megszállás alatt rendkívül nehéz helyzetbe került, majd az államkötvények elértéktelenedése és a korona inflációja okozott komoly gondokat. Szutrély Lipót, aki 16 éven át volt az intézmény vezérigazgatója, 1922-ben nyugalomba vonult, s helyére Bessenyoői Miklóst hívták meg, akit a Pesti Első Hazai Takarékpénztár vezetősége ajánlott. Először ügyvezető igazgató volt 1922. május 1-jétől, majd 1923-tól vezérigazgató.

A Pénzüntezeti Központ 1923-ban két fiókinzetet megnyitását engedélyezte Bácsalmáson és Kunbaján. Az eredményes működést követően sorra nyitották a fiókokat Bácskában és Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye déli részén: 1928-ban Katymáron, 1929-ben Kiskőrösön, 1937-ben Jánoshalmán, 1938-ban Mélykúton és Kalocsán, 1939-ben Dunapatajon és Fajszon, 1940-ben Hajóson; majd a Délvidék visszacsatolása után 1941-ben Zomborban, 1942-ben Szabadkán, 1943-ban Őrszálláson. A magyarországi takarékpénztárak 1943-as rangsorában a bajai a második helyen áll, s csak a Kassai Takarékpénztár előzi meg. A trianoni országterületre vetítve az első helyet jelenti.

Munkájának eredménye az is, hogy 1922-ben a székház és bérház Takarékpénztár utcai (ma Déri Miksa köz) földszintes részére emeletet építettek, majd 1924-ben a hivatali helyiségeket a Deák utca és Szent István (ma Szentháromság) tér sarkára helyezték át, s más jelentős átalakításokat is végrehajtottak. Emeletréépítés történt 1925-ben a Latinovits (ma Roosevelt) téri épületszárnyra, amit bérbe adtak a

A Bajai Takarékpénztár pecsétje

Nemzeti Bank akkor létesített fiókja számára. Az emeleten lévő tiszviselőlakások, valamint a Bajai Takarékpénztár emeleti

hivatali helyiségeinek jobb megközelítése érdekében új lépcsőház is készült 1926-ban a Deák Ferenc utcai bejáratnál.

Miután 1929-ben a Nemzeti Bank palotája felépült a Széchenyi utcában, a megüresedett Latinovits utcai épület földszinti szobáit az 1937-ben alapított Városi Múzeumnak díjtalanul engedték át.

Az 1944-es év jelentős változásokat hozott a család életében. Szeptemberben Besseneyi Miklós leánya családjával elhagyta a várost, novemberben ő is csatlakozott hozzájuk, s Németországba menekültek. Budapestre 1945. június 14-én érkeztek vissza.

Besseneyi Miklósnak azt tanácsolták, ne térjen vissza Bajára, mert rendőrségi eljárás indult ellene „népellenes bűncselekmények” miatt, ezért Budapesten különböző helyeken húzta meg magát, bujkált, többek

között a pálos rend gellérthegy kolostorában is. Csak 1947-ben tért vissza rövid időre Bajára. Nyugdíját megvonták tőle, s 1948-ban leányával és családjával Budapestre költöztek. Innen kitelepítették a Heves megyei Erk község melletti tanyára. Fiát, Miklóst 1949-ben internálótáborba zárták, 1953-ban szabadult Recskről, majd 1956-ban elhagyta az országot.

Besseneyi Miklós 1956-ban, Budapesten hunyt el.

*

László Szabolcsné Besseneyi Elvira leírta emlékeit egy polgárcsalád hétköznapjairól és ünnepeiről, neveltetése elveiről, a kor és családja gondolkodásáról, a városról 1922-1948 között. Ezeket a 2007-ben írt visszaemlékezéseket közöljük, s ajánljuk minden bajai honpolgár figyelmébe.

Merk Zsuzsa

Apámra gondolva

I. rész

Édesapám, vitéz Besseneyi Miklós 1922-től volt a Bajai Takarékpénztár Rt. igazgatója, majd vezérigazgató. Előzőleg a Mándoki Takarékpénztár Rt. főkönyvelője, mely a Kisvárdai Takarékpénztár Rt. fiókjaként működött. A bajai és kisvárdai takarékpénztárak a Pesti Hazai Első Takarékpénztárral voltak hitelszerződéses viszonyban.

Közvetlen az első világháború utáni évek, különösen a forradalom hónapjai ijesztőek voltak a közbiztonság szempontjából. Szabolcs megye falvaiba áramlottak haza a háború előtt Amerikába vándorolt parasztemberek, akik dollárjukért földet akartak venni, de nem volt, aki koronára átváltsa, mert a pénzüzetek nem rendelkeztek elegendő készpénzzel.

Ő, aki a háború négy évét a fronton küzdötte végig, vállalta a veszélyes feladatot, hogy Budapestre vigye a dollárokat. Egy bőrkabát bélését kifejtve édesanyám egy másik bélést készített, egymás fölött több sor zsebbel, ebbe egyenletesen elosztva berakták a pénzt, elé egy vászonréteget, majd a régi bélést visszavartha. Budapest és Mándok között többször bejárta ezt az utat. Vitt magával nyilvánosan hivatalos iratokat, ezek más bankhoz voltak címezve, külső vászonhuzattal és spanyolviasz pecséttel. Így a Pesti Hazai Első Takarékpénztár vezetősége édesapámat megismerve személyesen, minden alkalommal hosszan elbeszélgettek velem, és küldtek üzeneteket is.

Baja szerb megszállása 1918-tól csak 1921-ben ért véget. Horthy Miklós kormányzó katonái csak 1921. augusztus 20-án vonultak be. A lakosság rettegésben és anyagilag tönkretéve. A Bajai Takarékpénztár igazgatósága a Pesti Hazai Első Takarékpénztár segítségét kérte a kilátástalan helyzetből. Ők édesapámat ajánlották, mint komoly tudással rendelkező, kiváló szakembert. Hosszas tárgyalások kezdődtek a kisvárdai és a bajai takarékpénztárak igazgatóságai között, végül abban egyeztek meg, édesapám kap néhány hónap fizetés nélküli szabadságot, mialatt Baján dolgozik, és áttekinti az ottani helyzetet. Elutazott Bajára, néhány hónapos feltáró munka után 1922. május 1-jén végleges szerződéssel megkezdte tevékenységét a Bajai Takarékpénztárban.

Hogy milyen eredménnyel, azt mutatja az intézet fejlődése, többek között a fiókin-tézetek sorának alapítása. Ez a tevékenysége a Magyar Nemzeti Bank figyelmét is felkeltette. Baranyai Lipót, aki a Magyar Nemzeti Bank elnöke volt az 1940-es években, a vidéki gazdasági fejlődése szempontjából azt igen fontosnak tartotta, talán ennek következménye volt, hogy édesapámat a MNB főtanácsának tagjai közé választották 1942-ben. Előzőleg hosszú évekig Visnya Ernő, a Pécsi Takarékpénztár vezérigazgatója töltötte be ezt a tisztséget, mert mindig csak egy vidéki igazgató számára volt hely. Ez tulajdon-

képpen Baja város számára is dicsőség volt, hiszen a vidéki városok közül nemcsak most, de akkor sem tartoztunk a nagyobbak közé. A MNB elnöke felkérésére írt is tanulmányt a vidéki fiókin-tézetek létesítésének fontosságáról és megszervezéséről, és tudom, még egy tanulmányon dolgozott – már mint nyugdíjas – a Bajai Takarékpénztár ügyfélszámának növekedéséről. Sajnos egyiknek sem maradt nyoma. 1947-ben a Bajai Takarékpénztár alapításának századik közgyűlésén búcsúzott édesapám huszonöt éves munkássága után.

Most édesapámról szeretnék írni, elsősorban úgy, hogy gyermekként miként láttam, majd felnőttként, 50 évvel a halála után.

Inkább érzés, mint gondolat: erő, nyugodtság, szigor, biztonság és mindent átfogó szeretet. Nálunk a pofon nem volt divat, meghúzta a fülünket, ez volt részéről a legkomolyabb büntetés, a kézre és fenékre ütést az anyuka vagy nagymama használta végszükségben, no meg az akkoriban szokásos sarokban állás és térdelés. Az ebéd és vacsora fontos családi együttes volt, iskolából jövet táskát a „helyére tenni”, kézmosás, fésülködés, s már jött is az apuka, mosolyogva pillantott ránk, álltunk az asztalnál a székünk mögött, leültünk, ha mindenki együtt volt, s jött az ebéd. A levest boldogan kanalaztuk, de a főzeléknél gyakran volt baj, könyörgés..., nem lehetett csak a húst megenni. Az elfogyasztásra nem kényszerítettek, de aki válogatott,

az tésztát vagy gyümölcsöt sem kapott. Ebédnél meséltünk az iskoláról, ha ott valami baj történt, mindennél fontosabb volt egy-egy apróság érdekes előadása.

Ebéd után az apuka átült a karosszékbe, rágyújtott egy cigarettára, keresztbe tette hosszú lábát (189 cm magas volt), jött a hintáztatás a lábfejeire ülve, majd szaladtunk le az udvarra játszani. Mire ebből kinőttünk, elkészült a Déri-kert, s oda vitt le minket egy kórsétára, s ment vissza a Takarékbba.

Ahogy növekedett a Takaréék és nőttünk mi is, a mosoly néha igen halvány volt, bár a hivatali gondokat és bajokat igyekezett nem hazahozni. Az igazgatói iroda és lakásunk közötti néhány lépés igen kevés volt a fokozott idegmunka feszültségének feloldására. Szerencsére édesanyánk olyan csodálatos „hatodik érzékkel” született, hogy a belépés pillanatában tudta, ma vigyázni kell, a szemével intett felénk – Szedjétek össze magatokat! –, s szép hal-kan kezdett valamilyen semmitmondó, de kellemes dolgról beszélni.

Középiskolás korunkban (a '30-as évek első felében) néha már nagyon komoly témák jöttek. Őcsém mesélte, hogy a gimnáziumban a fiúk összeveszték a szünetben, valaki „büdös zsidózott”, még verekedés is lett belőle. Tanárai, a ciszter papok azonnal rendet csináltak, többeket fölvittek az igazgatói irodába. Apuka felháborodottan rákiabált őcsémre: „Remélem, te nem keveredtél ilyen ocsmány dologba!” Szerencsére ő nyugodt természetű volt, s bár megbotránkozott, nem avatkozott bele. Apuka ezután nagyon komolyan beszélt hozzánk: „Ebben a házban ilyen szavakat, бүдös zsidó nem lehet mondani nemcsak nektek, de aki idejön, annak sem. Úgy válogassátok meg barátaitokat, ez nem fordulhat elő. A zsidó egy különleges nép, sok van köztük, aki igen tehetséges, de szorgalmasak, összetartók, szeretnek tanulni, nem félnek túlnézni az orrukon, ha kellemetlent látnak, nem fordulnak el, hanem jobban odafigyelnek. Közöttük éppen úgy vannak jó emberek, mint rosszak. Egy bajuk van: a pénz és hatalom megszerzésében és birtoklásában egyesek elvesztik a bölcs mértéket. Ellenségeik viszont éppen ezt emelik ki, mint általános tulajdonságot, s ebből lesz a tragédia. Tanuljátok meg tisztelni és utánozni jó tulajdonságaikat, és vigyázni, ne essetek a mértéktelenség bűnébe.”

Középiskolás korunkban már nem ebéd, hanem vacsora után mentünk sétálni fél órára (anya is), időszerű dolgokról beszélgetve. Egyik alkalommal ez volt a tanulság: Ha valakinek több van a fejében vagy a zsebében vagy mindkettőben, mint a nagy átlagnak,

A Bajai Takarékpénztár épülete a Gyarmati-patikával (1925 körül)

A Bajai Takarékpénztár emeleti folyosója (1930-as évek)

az felelős a többiekért! Ilyen gondolatok egy életre megmaradnak.

Baján rokonaink nem lévén, a karácsonyestéket csak mi, nagymamával együtt ötven töltöttük együtt mennybéli boldogságban. Csengtetett az angyal, kezdtük énekelni a *Mennyből az angyal*-t, közben nyitottuk az ebédli ajtaját, elmondtuk a *Miatyánk*-ot, boldog ünnepeket kívántunk, s már ott mászkáltunk a fa alá kirakott játékok között. Éjfél felé apuka is ott játszott velünk a földön, majd ők elmentek, minket a nagymama lefektetett. Pár év múlva már együtt mehettünk.

Édesapámra gondolok vissza, most mint felnőtt próbálom megérteni nehéz és felelősséggel teli munkáját és életét. Mikor 1922-ben mint vezető megkezdte az átszervezést a Bajai Takarékpénztárnál, ő volt a legfiatalabb. A helybeliek közül sen-

ki sem vállalta ezt a reménytelennek tűnő munkát. Örömmel sóhajtottak fel – Nem lesz felszámolás! –, de a keményebb munkatempó nem mindenkinek tetszett. Akinek rokoni vagy baráti kapcsolata volt az igazgatóság valamelyik tagjával, az panaszkodott. Édesapám részéről csak egy válasz lehetett: „Senkitől sem kérek több munkát, mint amit magam is végzek”.

Fontos volt megismerni a városi rokoni és baráti szálak összefonódását. Anyuka biztatására megkezdtek a „vizitelést”, először a tisztviselőtársaknál, az igazgatóság tagjainál, majd a városi és megyei intézmények vezetőinél. Amilyen komoly és szűkbeszédű volt édesapám, éppen ellentéte a természetesen kedves, szívből mosolygó, remekül zongorázó, szépen éneklő, ügyesen kézimunkázó stb. édesanyámnak. Így rövid néhány hónap alatt megtör-

tént a társadalmi beilleszkedés. De az árnyoldal is jelentkezett, megkezdődött a protekciókérők jelentkezése, jöttek az új barátnők a sógor-koma panaszaival: „Nem adott kölcsönt a férjed...” Az apu szigorúan kimondta: Ez magánlakás, takaréki ügyek csak hivatalosan intéződnek. Szegény anyukának igen sok tapintatra, de sokszor még több erélyre volt szüksége.

Azután jöttek a falusiak: liba, kacsa, zsák dió, zsák krumpli, malac, nyúl. Ezt már tudta anyuka Mándokról, hogy nem szabad elfogadni, mert főleg a kölcsön meghosszabbítása miatt jöttek. Aki nem volt hajlandó visszavinni, annak ajándékát lemérték, és apuka az adósság csökkentésére befizette. Ezután elterjedt, hogy milyen gögös, szegény paraszttól még ennyit sem fogad el. A vidékről jövő hitelkérelem miatt sokszor szekerezett tanyára, falura, hogy eldöntse, mennyivel terhelhető a vagyon. Néha minket is elvitt nagy boldogságunkra.

Sportolni szeretett, a turistáskodás és a tenisz volt a kedvence. Ez utóbbit Baján is gyakorolhatta, de ahogy mi nőttünk, áttért az evezésre, amit mi is lassan megtanultunk. A Csónakázó Egylet alapításában már ő is részt vett, akkor lett az első csónakunk, majd pár évvel később a Bajai Hajós Egylet egyik alapító tagjaként mi már kamaszkorunkban élvezhettük edző segítségével az evezést, teniszt s főleg a nagy Dunát. A hajdani sport- és társadalmi életet a Lőkertben is szeretete volna felújítani, de a bajaiakat ez nem érdekelte.

Borbíró Ferenc polgármesterrel nagy erővel dolgoztak együtt a város fejlesztésén, ami az anyagi gondok miatt nehezen ment. Emlékszem, a csatornázás témája 2-3 évenként előjött, sőt gyakran magánbeszélgetésük közben is ezen rágódtak. A város és a megye vezetőségében nem volt felhőtlen a viszony, azt hiszem, a város kevesellte a mindenkori közös országgyűlési képviselő működését.

Egy anekdotát mesélek el. Főispáni beiktatás, sorra ismerkedik az új főispán a bajaiakkal, s édesapámnak azt mondja: – Halleló, sportos ember vagy, jókat fogunk együtt vadászni. – Sajnos nem, arra nincs időm – felelte édesapám. – Hogyhogy? Anélkül egy úr nem élhet! – mondta a főispán. – Én nem úr, hanem egy szigorú Társaság szolgája vagyok – válaszolta édesapám. Ez a főispán nem is jött el hozzánk vizitálni, csak a hivatalba ment be pár percre „tisztelét tenni”.

Serdülőkorunktól az ilyen dolgokat előtünk beszélték meg a szüleink, hogy tanuljunk belőle. Az sem volt titok, hogy apai ágon paraszti származásúak vagyunk. Újbe-

senyő Temesvártól észak-nyugatra fekszik, most Romániához tartozik. 20-25 hold között váltakozott a család birtoka, mert minden gyerek kiházásánál földet is kellett adni. A család bérelt földön is dolgozott, aminek jövedelméből vásároltak ismét. 15 gyerek született, nőtt fel, ebből kettőt kitanítottak, ők lemondtak az örökségről. Nyári szünetben az iskolások is együtt dolgoztak a többivel. Édesapám volt a legfiatalabb, egyik bátyja a zágrábi postán dolgozott, horvát lányt vett feleségül. Tito idejében kiirtották a családot. (Ott is két gyerek volt.)

Most édesapámnak a politikához való viszonyulásáról szeretnék beszélni. Isten, haza, család! – ez a jelszó, amivel őt a leginkább jellemezni lehet. Ez nem jelenti azt, hogy kigazda párti lett volna, egyaránt helyeselte-kritizálta őket és a kormánypartot. Mindkét oldal szeretete volna őt támogatóként megszerezni, de nem volt hajlandó függetlenségét feladni. Azonban bárhonnan jött az okos terv, a kivitelezéshez minden segítséget megadott. Tekintélyelvűnek vallotta magát abban a szigorú értelemben, miszerint tisztelni csak azt lehet, akinél megvan az erkölcsi alap, szavai és tettei igazolják egymást.

Bizonyos tekintetben a kultúra és a sport is a politikához tartozik, ott is támogatta a szervezést (Liszt Ferenc Kör, a Lövész Egylet feltámasztása, Turul Labdarúgó Csapat), tehát olyankor is, amikor a művészetet vagy az adott sportot nem gyakorolta.

A képkiallításokon rendszeresen vásárolt a Bajai Takaréknak részére. A képek közül több a bajai múzeumba került. Ezekből csak két darab volt régebbi szerzemény, a Szutrély Lipót-portré és Barabás Miklóstól Fáy András portréja. Ez utóbbit a Pesti Hazai Első Takarékpénztár százéves fennállásának ünnepére 1939-ben szeretete volna visszaszerezni azon a jogcímen, hogy a képet a szabadságharc idején megőrzésre hozták Bajára. Erre írásbeli bizonyíték nem volt sem Pesten, sem Baján, sőt a szájhagyomány sem őrizte meg. Édesapám nem volt hajlandó odaadni, pedig még gazdasági főtanácsos méltóságos címet is kínáltak neki. A Fáy-portrénak eredeti képkerete is megvolt, nem az a semmitmondó, amiben néhány éve még a múzeum képtárában látni lehetett. Egy ilyen értékes kép megérdemelne egy hozzá illő keretet. Fáy András különben gr. Széchenyi Istvánnal együtt eszményképe volt édesapámnak, azért is függött az ő irodája falán a Fáy-kép, és nem a tanácsteremben.

A kultúra tisztelete és támogatása abban is megnyilvánult, mikor a hivatali helyiségeket bővítették és modernizálták, a szép,

boltíves mennyezetet ifj. Éber Sándor tervei szerint festették, hogy a szép ívek még jobban érvényesüljenek. Az emeleti lakások átépítésénél fontosnak tartotta a régi, szép kályhák óvatos szétbontását, óvását, hogy visszaépíthetők legyenek. Számunkra nagy ajándék volt, ha ebéd után – mikor az építkezés fejlődését ellenőrizte – minket is magával vitt azzal a figyelmeztetéssel: Ugrálás, szaladgálás nincs! Belenézhattunk a félig szétszedett cserépkályhák tekervényeibe, és sok más érdekességet láthattunk. Milliós kérdésünk volt, amire választ is kaptunk. „Nagyon érdekes a világ, csak oda kell figyelni” – mondta gyakran, ami meg is maradt bennünk a mai napig. Az iparosoktól csak a pontos munkát vette át, azért járt gyakran ellenőrizni, hogy részleteiben lásson mindent. Ha nincs később József Attila, úgy ő írhatta volna: „Dolgozni csak pontosan, szépen...”

Hihetetlen munkaképességű volt, és egyszerre három-négyfelé tudott figyelni, türelmetlenné tette a cikornyás áludvariaskodás. Mondása volt: „A túl kedves embertől és az unatkozótól óvakodjatok!” Édesanyánk sokszor kérte, miért nem kedvesebb a hivatalban, annyi rosszat mondanak róla. „Még így is Mikulásnak hisznek, akit csak szépen kell kérni, s máris önti zsákjából az aranyat. Hiába mondom: Nem az enyém a kassza, sok ember pénzével gazdálkodom nagy felelősséggel.” Baross Gábor-szerű egyéniség volt, csak mi, a család és a szűk baráti kör ismerte igazán.

1933-ban, Hitler hatalomra lépésekor sokan reménykedtek segítségéért. „Félek, nehogy nagy baj legyen belőle” – mondta, majd 1940-ben, a Székelyföld visszatérése miatti örömben úgy dörmögött: „Megátkozzatok még a pillanatot, amikor megszületett!” A baráti kör igen megbotránkozott. Bár tisztán látta a tragédia bekövetkezését, hiába kértem, menjen Svájcba, édesanyám rokonaival személyes kapcsolat volt. – Nem tanultad? „Hazádnak rendületlenül...” Majd néhány évvel később, a svábok kitelepítésekor ajánlottam neki: Én feljelentem apukát, mindig németnek tartotta magát, megérdemli a kitelepítést! Milyen boldogan írják a listára és gyömöszöli a vagonba a pár csirkefogó, aki mindig kereste, hogy népbíróság elé vigye. Majdnem kitagadott!

Édesapám rendkívül sokoldalú ember volt, minden érdekelt. Hozzánk sok újság és folyóirat járt, ezekben mi nyugodtan böngészthettünk. Németh Lászlót már akkor olvastam, mikor még egyáltalán nem volt ismert. Minden jótékony vagy kulturális megmozdulást támogattam. Az éjjeli-

szekrényen mindig toronyban állt a sok olvasnivaló, szakkönyvek és irodalom, a történelmet külön nagyon szerette.

A Pollermann-ház Zichy Bódog téren (ma Tóth Kálmán tér 2.) 30 évi munka után vette meg édesapám, felújították kívül-belül, igen szép ház volt. Nagy kár, hogy a finom, klasszikus frontját hagyta a Városi Hivatal így deformálni, nem illik a főutcába! A zsidótörvények alatt megbotráncolásukat fejezték ki néhányan, amiért két bérlőjének nem mondott fel. „Soha semmi bajom nem volt velük, nincs rá okom” – válaszolta édesapám.

Középiskoláit Aradon kezdte, majd miután latinból megbukott, átment Szegedre az ottani felsőkereskedelmi iskolába, ott érettségizett. A Kubinszky bácsi (betétesztály) osztálytársa volt, valamint a Pesti Házai egyik igazgatóhelyettese is. De boldog volt öcsém, mikor a bukás véletlenül előkerült! Többször küldött ki ugyanis minket külföldre tanulni nyelveket azzal az intelligenciával: „Lássátok, milyen nagy a világ, s benne milyen kicsi az ember!”

Minden reggel 8 óra előtt végigsétált a főutcán, míg a Takarékbán laktunk, pár percre belépett a barátok templomába, később a Tóth Kálmán térről a papok templomába. Több barátja csúfolta emiatt, mire komolyan ennyit mondott: „Aki sok pénzzel dolgozik, naponta gondoljon Istenre.” A ferences barátokat szerette, Gonczlik apát urat nem, de tisztelte a Legényegylet stb. szervezése miatt. A Takarékbéjáratánál megállt a sarkon, mikor a toronyóra elütötte a nyolcat, belépett. Jaj volt annak a tisztviselőnek, aki utána érkezett! Azt mondják, mérgében nagyon tudott kiabálni. Én otthon egyetlen ilyen esetre emlékszem, amikor szegény öcsémet meg is verte: 10 éves lehetett, már régen sötét volt, egy órával később jött haza.

A nyári munkaidőt még nem említettem. Elve volt: „Ép testben ép lélek.” Baján a vízi sportokhoz remek adottság volt, ezt ki kellett használni. Július-augusztusban reggel hattól délután kettőig volt munkaidő, délután kettő és öt óra között csupán két személy volt a halaszthatatlan ügyek inté-

zésére, a többinek irány a Duna! Édesapámnak kimondottan ez volt a nyaralás, ebéd, majd percek alatt a pandúr-szigeti kabinokban átöltözés, és már evezünk is a Hajós Egylet nagy-dunai telepére, ott komoly sportvezetés, pingpong, kugli, labdajátékok és rengeteg úszás. A nagy hőségben néha holdfénynél evezünk haza. Az 1930-as évek gazdasági világválsága után soha nem vett ki egy hétnél hosszabb szabadságot, azt is ritkán. Nyugdíjnál ezt is a javára beszámították, de csak rövid néhány hónapig élvezhette. Sokáig nem kapott nyugdíjat, kizsákmányolóknak, fasisztáknak minősítették. Édesanyánk svájci származású, az ottani rokonokkal kapcsolatot tartottunk, szerettem volna, hogy oda menjenek, 1947-ben még lehetett volna. „Hazádnak rendületlenül...!” – válaszolta. Ezután jött öcsém internálása és Recsk, majd kitelepítésük, teljes vagyonszállás, 1956. április 13. – halál. Egy csodálatos, példaképnek állítható élet méltatlan befejezése.

(folytatjuk)

László Szabolcsné Bessenyi Elvira

Hetven éve történt

A Rheinübung hadművelettől a Scharnhorst pusztulásáig

Az első világháború utáni békeszerződések lényegesen megváltoztatták a nagyhatalmak haditengerészetének erőviszonyait. 1914 előtt a rangsort Nagy-Britannia vezette. A második és harmadik pozíciót elfoglaló Németország és az Egyesült Államok együttes flottája sem érte el tonnatartalomban az angolokét. Az 1919-es Versailles-ban megkötött békeszerződés a vesztes Germániát kötelezte teljes hajóhadának kiszolgáltatására. A kedvezményezettnek, a mohó Angliának nem sok örömet szerzett a hadizsákmány. A paktumot betű szerint betartó németek felvonultak Scapa Flow előtt az armadával és jegyzőkönyvileg átadták a győztesnek. A minimális létszámú kezelőszemélyzet ezután csónakba szállt, az utolsó matrózok azonban – egyeztetett időpontban – megnyitották a hajók fenékszelepeit. A „szegény goddemek” (hogy Bernard Shaw ironikus megnevezését alkalmazzuk) elhűlve, dermedten és felbőszülve figyelhették, miként merül el az Északi-tenger szürke hullámaiban a büszke császári hajóhad.

Az 1922-es washingtoni, majd az 1930-as londoni flottaegyezmény szabályozta a

győztes hatalmak erőviszonyait. Ezúttal az UNIÓ jogot kapott arra, hogy Angliával azonos össztonna tartalmú csatahajókontingenst építsen. Japán a két angolszász hatalom állományának hetven százalékát állíthatta hadrendbe. A rangsor negyedik helyét Franciaország, az ötödiket Olaszország foglalta el. Ám a londoni vásárt a világ második ipari hatalmának, Németországnak kihagyásával rendezték meg. A versailles-i békében megalázott Berlinnek csak maximálisan tízezer tonnás hadihajók építését engedélyezték. Azt megtiltották számára, hogy a világháborúban oly veszélyesnek bizonyult tengeralattjáró flottáját megalakítsa. A közhiedelem a revánsra készülődést, az újrafegyverkezést Adolf Hitler hatalomra jutásához köti. A valóság azonban az, hogy a titkos előkészületek a haderőnemek különböző ágaiban már korábban megkezdődtek. A flotta főparancsnokává 1928-ban az ötvenkét éves, tapasztalt és kiváló szaktudású Erich Raeder admirálist nevezik ki. Közvetlen munkatársa Karl Dönitz ellentengernagy volt. Nos, ez idő tájt német hajóépítő üzemek fiókvállalatokat létesítenek Finnországban és Spa-

nyországon. Az itt megrendelt tengeralattjárók – a hivatalos verzió szerint – ezeknek az országoknak a számára készülnek. A valóságban azonban már német személyzet gyakorolja be az idegen lobo-gó alatt hajózó U-Bootok kezelését.

Raeder a felszíni hajók harcászati alkalmazásának kiváló mestere. E téren a lehetőségek egyelőre azonban még korlátozottak. A békeszerződés által gúzsba kötött mérnöki találmányosság ekkor megkonstruál egy új műszaki csodát, a „zsebcsatahajót”. A tervező hadmérnököknek három, egymás rovására érvényesíthető szempontot kell összehangolniuk: az elsőprő tűzerőt, a nagy sebességet és az erős páncélvédeltséget. Továbbá mindezeket a követelményeket a tízezer tonnás összsúly felő határa korlátozza. Azt, hogy a németiség milyen sikernek tekintette a nemzeti alkotóerő fent említett konstrukcióit, szemlélteti a Deutsches Museum müncheni tárlata. Az intézmény, mely a kontinens egyik legnagyobb technikai múzeuma, központi helyiségének fő attrakciójaként állítja ki a Deutschland ötvenszeresen kicsinyített re-mekművű modelljét.

1935-ben a Harmadik Birodalom kétoldalú megállapodást köt Nagy-Britanniával. Az angolok hozzájárulnak ahhoz, hogy Hitler a német haditengerészetet a brit állomány tonnatartalmának harmincöt százalékáig építtethesse ki. Az egyezmény szerint a nehézfegyverzetű csatahajók tömegének felső korlátja harmincötezer tonna. A következő években két csatacirkáló építését kezdik meg. A Scharnhorst és a Gneisenau huszonhatezer tonnásak, páncéltornyaikból nyolc darab huszonnyolc centiméteres kaliberű nehézágyú fenyegeti a potenciális ellenséget. A lövegek kalibere kisebb az ebben a típusban rendszeresítettekénél, nagy teljesítményű gépek azonban a világ leggyorsabb csatacirkálóivá teszik őket. 1938-ban megkezdik két csatahajó építését is. A Bismarck és a Tirpitz koruk legnagyobb hadihajói lesznek. Bár a nemzetközi regiszterbe bejelentett súlyuk csak harmincötezer tonna, az egyezményt kijátszó nációk valójában ötvenezer tonnás óriásokat állítanak súlyára. Fő lövegeik csupán harmincnyolc centiméteresek, igazi veszélyességük a nagy sebességben és a rendkívül ellenálló Wotan-páncélzatban rejlett. A Bismarck fölényes gyorsaságával könnyedén utolérhette és harcra kényszeríthette a lomha brit csatahajókat. A küzdelmet viszont – felhasználva fölényes sebességét – bármikor megszakíthatta.

Az 1930-as londoni egyezmény alapján Anglia és az USA tizenöt-tizenöt, Japán tizenkét csatahajót, illetve csatacirkálót állított hadrendbe. (A csatahajó és csatacirkáló húszezer-harmincötezer tonna súlyú hajóegység volt. Fő lövegeik kalibere általában harminc és fél, negyven centiméter közé esett. A hajó legfontosabb részeit, a parancsnoki hidat és a lövegtornyokat védő páncél elérhette a negyven centiméteres vastagságot. A csatacirkáló vértete vékonyabb, viszont erősebb hajtóművének köszönhetően gyorsabb a csatahajónál.)

Az admirálisok 1939-ig a tengeri háborút eldöntő tényezőnek a csatahajók számát és minőségét tekintették. Csak 1941-ben, a Pearl Harbor-i támadás után válik nyilvánvalóvá, hogy a döntő fegyvernem a repülőgép-anahajó.

Erich Raeder tapasztalt, a hadtörténetet jól ismerő admirális. Egyértelmű számára, hogy négy nagy vérteshajójával nem szállhat szembe a brit túlerővel nyílt tengeri csatában. Tisztában van azonban azzal, hogy a brit ipar a szénen kívül híjával van minden stratégiai nyersanyagban. Mezőgazdasági termelése csak a szigetlakók töredékének élelmezését fedezi. Albion számára tehát létérdek, hogy hatalmas kereskedelmi flot-

Erich Raeder vezértengernagy

tája sűrű, folyamatos láncban szállítsa a nélkülözhetetlen anyagokat. Amennyiben a német haditengerészet megszagatja az életfontosságú hajófüzért, Anglia kiéheztethető, háborús potenciálja lecsökkenthető. Raeder vezértengernagy tehát germán fortélyal és alaposággal kidolgozza Anglia utánpótlását megbénító tervét.

A négy nagy páncélos működési területét az Atlanti-óceánra kívánja áthelyezni. Itt közlekednek a brit hajók, melyek a háború alatt húsz-negyven egységből álló konvojokba tömörülnek. A lassan haladó teherhajók zavartalan közlekedését a haditengerészet torpedórombolókból, könnyű- és nehézcirkálókból álló hajóival biztosítja. Feladatuk az ólálkodó német tengeralattjárók felkutatása, elriasztása vagy megsemmisítése. A négy csatahajó és csatacirkáló számára ezek csak pehelysúlyú ellenfelek. Amennyiben a Scharnhorst vagy a Bismarck ilyen fedezetbe ütközne, az angolok bizonyára megkísérelik, hogy a hagyományos brit bátorsággal és szívóssággal oltalmazták védeceiket. Ám a nagy kaliberű német lövegek hamar végezhetnek a vakmerőkkel, és ezután a pusztító és zsákmányoló kedv szabadon garázdálkodhat. Ha a kíséretben csatahajó is lenne, a német kapitány gyors hajójával elmenekülhet a tűzharcot kierőltetni vágyó brit egység elől.

Raeder a terv kimunkálásánál helyesen vette figyelembe a brit és német hajók fegyverzetét és műszaki paramétereit. Az Abwehr – Canaris tengernagy kiváló kém- és elhárító szervezete – azonban egy lényeges területen nem szerzett pontos információkat. Sejtelmük sem volt arról,

hogy az angol mérnökök már hordozható radarkészülékeket konstruáltak, és ezek hatótávolsága eléri a harminc kilométert. A cirkálókra telepített lokátorok segítségével esőben, ködben, hóviharban, éjjel-nappal felderíthették és nyomon követhették a Kriegsmarinén hajóit. Az előnyt egyoldalúan használhatták ki, hiszen a rejtettség illúziójában ringatózó németek nem sejtették, hogy régen felfedezték jelenlétüket.

Raeder előrelátó tervezéssel megoldotta az óceánon kalózkodó hadihajók ellátásának utánpótlási gondjait is. Még a hadüzenet előtt útnak indított hat nagy teherbírású szállító hajót. Az olajjal, lőszerrel, élelemmel és ivóvízzel megrakott járműveket az Atlanti-óceán hajózási útvonalaitól távol eső régióba vezényelte. A kontinensktől több mint ezer kilométerre az angol légifelderítés nem járőrözött, tehát az úszó bázisok a felfedeztetés veszélye nélkül manőverezhettek a madár sem járta vizeken. Így a német hadihajók negyedéves portyázásra vállalkozhattak: kifogyott készleteiket hazatérés nélkül, nyílt tengeren pótolhatták. Meglepő, de tény, hogy ezzel az egyszerű trükkel két éven át játszották ki Anglia éberségét. 1941 tavaszán a britek kézre kerítik az U-110-es tengeralattjáró rejtjelező gépét és titkos iratait. Megtalálják az ellátóhajók jegyzékét, valamint pontos koordinátáit. Ezt követően tizenkét nap alatt, június közepéig elsüllyeszti, illetve foglyul ejtik valamennyit.

1941 tavaszán Raeder elkészíti a Rheinübung-hadművelet tervét. Ennek keretében a Bismarckot és a Prinz Eugen nehézcirkálót az Atlanti-óceán északi részébe csempészik, hogy megkezdjék az angol konvojok elpusztításának gyilkos munkáját. Az egység parancsnoka a Bismarckon hajózó Lütjens altengernagy. Ötvenkét éves, tapasztalt, harcedzett tengerész, aki rátermettségét a norvégiai partraszállás során vívott ütközetekben is tanúsította.

1941. május 20-án indul és a norvég partok mentén halad Grönland irányába. Értelmetlen, hogy az óvatos tengerész ezt a súlyos hibát miért követi el. A nációk a semleges Norvégiát 1940-ben galádul lerohanják. A háborútól hagyományosan tartózkodó, békés norvégokat a gaztett mélységesen felháborítja. Széles körű ellenállás bontakozik ki, és ez részben az angolok javára végzett kémszolgálatban valósul meg. Nos, a gerillamozgalom tagjai észlelik és beazonosítják a Bismarckot, valamint a nehézcirkálót. Felfedezésüket haldéktalanul továbbítják Londonba. A fenyegető veszélyről a vezérkar értesíti Tovey tengernagyot, a Scapa Flowban állomáso-

zó Honi Flotta parancsnokát. Az admirális eleve felkészült a németek áttérési kísérleteire, ezért tetemes cirkáló hadával folyamatosan ellenőriztette az Északi-Jeges-tenger és az Atlanti-óceán közti átjárókat. A sarkkör közelében tavasszal még igen rosszak a látási viszonyok, bízunk azonban az új találmány, a radar megbízható működésében. Nem csalódik.

A bázison állomásozó Home Fleet maga négy csatahajó és egy repülőgép-anya-hajó volt. Tovey ismerte hajóinak lassúságát, ezért a Bismarcknak harcra kényszerítését csak akkor remélhette, ha elébe vág és útját állja a betolakodónak. Ezért a Hood csatacirkálót és a Prince of Walest négy rombolóval az Izland és Grönland közti Dánia-átjáró nyugati kijáratához irányította. Maga pedig a King George V. és a Repulse csatahajóval Anglia északi csúcsa felett helyezkedik el.

A Norfolk és Suffolk cirkálók a Dánia-szorosban járőröznek. Bár köd és esővel váltakozó hóvihár még nappal is minimálisra csökkentette a látótávolságot, május 24-én a Norfolk radarernyőjén megjelennek a német hajók közeledését jelző foszforeszkáló pontok. Türelmesen kivárik az ellenség elhaladását, majd a köd fedezete alatt nyomába szegődnek a két betolakodónak. Észlelésüket természetesen azonnal jelentették Londonnak. Perceken belül Tovey és a Hoodon parancsnokló Holland tengernagy is értesül a veszélyes látogatók pozíciójáról.

Lütjens még órák hosszat hajózik abban a tévhitben, hogy eredményesen játszott ki az angol őrhajók éberségét. A jótékony ködfal azonban éles határral szakad félbe, és a nappali világosságban a hátul haladó Bismarckon megdöbbenve fedezik fel a párából kibontakozó Norfolkot. Bár a hátsó lövegtornyok azonnal tűz alá veszik a briteket, talán a meglepetéssel magyarázható, hogy az általában pontosan célzó germánok elhibázzák a cirkálót. Az angol hajó megperdül és gyorsan eltűnik az ol-talmazó ködben. A pillanatnyi menekülés korántsem megfutamodás. A brit hajók óvatosan kívül maradnak a csatahajó ágyúinak lőtávolságán, azonban bulldogként tapadnak a németekre, radarernyőről követve mozgásukat. Lütjensnek le kellett mondania a szép ábrándról, hogy váratlan mennykőcsapásként sújt le az atlanti konvojok valamelyikére. Arról viszont sejtelt sem lehetett, hogy a szoros kijáratánál már két csatahajó és négy romboló fogadja érkezését. A még szemérmesen rejtőző jövő borús kilátásokkal fenyegette a német tengernagyot. A két leselkedő brit csatahajó tűzereje eleve meghaladta saját hajóit.

Másrészt mögötte settenkedett két nehéz-cirkáló húsz centiméteres kaliberű lövegekkel. Amint Lütjens tűzpárbajt kezd Holland admirálissal, bizonyára bevetik magukat a küzdelembe. A menekülőket ugyan nyugtalanítja a brit hajók makacs ragaszkodása, a boldog tudatlanság azonban illúziókba ringatta őket. Úgy vélték, hogy a Dánia-szoroson túl kijutnak az úszó jégablak zónájából, és maximális sebességre kapcsolva lerázzák üldözőiket.

A Hood és parancsnoka kedvező előfeltételektől bátorítva várakozott a közeledő ellenfelére. Rádiócsendbe burkolózott, a Norfolk sűrű pozíciójelentéseiből viszont tudta, merre halad gyanútlan küzdőfele. A tények szenttelen vizsgálata Hollandnak is adhatott volna okot az aggodalomra. A negyvenkétezer tonnás Hood 1918-ban vízre bocsátott csatacirkáló. Vékony fedélzeti páncélja csak az első világháború végén támasztott követelményeknek felelt meg, így 1941-ben már gondolni kellett volna a nagy kaliberű repülőbombák átütő erejére is. (1939-ben megtervezték a páncélzat vastagabb lemezekre cserélését, de a háború kitörése sajnos megakadályozta a felújítást.) Másrészt viszont a Prince of Wales sem volt teljes harcértékű. Új, még végszerelés alatt álló hajó, ezért a nagy toronylövegek csak korlátozottan működtek. Hol a forgatómotorok, hol a lövegek mechanikája mondott csődöt. Hibaelhárítás céljából az Armstrong gyár szerelői is a tornyokban tartózkodtak.

Az ütközet, melybe az angolok megtervezetten, a németek rögtönözve bocsátkoztak, mindössze huszonöt percig tartott. Mindkét fél kifejejtette számításából a nagy rendezőt, a véletlent. Az első sortűz eldördülése után hat perccel a Bismarck harmincyolc centiméteres gránátja átütötte a Hood fedélzetét, behatolt a közepes tűzéréség lőszerraktáiraiba és robbant. A muníció másodlagos exploziója kettétörte a csatacirkálót, és perceken belül elsüllyedt. A közel ezeröt száz főnyi személyzetből csupán hárman menekültek meg.

A katasztrófától eliszonyodott angol és a sikertől megittasodott német tengerészek még tizenkilenc percen át vívták a tűzpárbajt. A Prince of Walest hét nehézlövédék találta el, kettő súlyos károkat ejtve. Leach kapitány joggal tartott attól, hogy a csatát folytatva a Hood sorsára jut. Éles fordulat el távolodott a tűzvonaltól. Lütjens sem üldözte ellenfelét, mivel Gotenhafenből szigorú utasításokkal indult. Kerülnie kellett az angol csatahajókkal vívott harcot. Idejét és lőszerét a brit kereskedelmi flotta pusztítására kellett tartalékolnia. Az ütkö-

zet harcképességét nem csökkentette. A Prince of Wales egy gránátja azonban felszakította az orrban elhelyezett egyik üzemanyagtartályt, így több száz tonna olaj ömlött az óceánba. Mivel a Belchen titkos bázishajó közelében vannak, Lütjens egy kiürült tartályt feltölthette volna. A tapasztalt és óvatos tengerész most már másodsor is érthetetlen hibát követ el. Nem vételez fel üzemanyagot.

A Bismarck és Prinz Eugen távirások lehallgatják és megfejtik a sűrű angol rádióforgalmazás egy részét. Az admirális záporozó parancsai kétségtelenné teszik, hogy minden brit hadihajó bekapcsolódik a vadászatba, melyet a nemzeti büszkeségen fájó sebet ütő Bismarck elpusztítására indítanak. Nem kétséges: a Rheinübung hadművelet kútba esett terv. Az egyetlen cél a menekülés, a hajók kimentése a kudarcba fulladt kalandból. A Bismarck St. Nazairebe vagy Brestbe szeretne befutni. Az említett olajvesztés miatt takarékoskodnia kell: gazdaságosan, tehát csökkentett sebességgel szükséges haladnia. Így a két makacs bulldogot, a Suffolkot és a Norfolkot nem sikerül lerázniuk. Ekkor Lütjens új haditerv mellett dönt: elválnak a Prinz Eugentől. A nehéz-cirkáló kezdje meg a kereskedelmi konvojok zaklatását, maga pedig a megszállt Franciaország egyik kikötőjébe menekül. A szétválást az éjszaka leple alatt hajtják végre. A radarernyők mögött kuksoló angol megfigyelők zavarba jönnek, tévóváznak és végül mindkét hajónak nyomát vesztik.

A menekülő Bismarcknak még a csökkentett sebessége is közel ötven kilométer/óra, ezért lassan ugyan, de egyre nő adáz üldözőitől mért távolsága. Továbbá helyét sem ismerik, így Tovey nem is sejteti, hogy északon vagy délen kell keresnie a Hood gyilkosát. Mivel az üldöző csoportokban két repülőgép-anya-hajó is van, légifelderítéssel próbálkoznak. Sikeresen. Az eredmény azonban aggasztó. A német hajó előnye akkora és oly gyorsan halad, hogy nincs remény utolérésére. Futását valami módon lassítani kell. Bevetik hát a torpedóvető repülőgépeket. Bár az öreg Swordfish több hullámban támadnak, a gyakorlatlan pilóták sorra vullanak kudarcot. A csatahajó ügyes manőverezéssel kitér torpedóik elől. Az utolsó bevetésen azonban egy "Kardhal" torpedója a tat közelében robban. A Wotan fantázianévű páncéltörőzetten ugyan karcolást sem tud ejteni, a kormány szerkezet azonban deformálódik és beszorul. Mivel a hajó éppen fordult, a lapátok a hossz tengellyel tizenöt fokos szöget bezárva rögzítődtek. A hiba

A Bismarck csatahajó

nyílt tengeren nem javítható. A Bismarck – bár hajtóművei sértetlenek – nem képes többé egyenes vonalú haladásra, az óceán tükre csak köröket szánthat. A menekülést ígérő francia partoktól nyolcszáz kilométerre, tehetetlenül, kiszolgáltatva várja üldözőit és bekövetkező végzetét.

Az éj leple alatt hatalmas túlerő gyülekezik. A végső játszmában Tovey kezében jó lapok vannak. A két ásó a King George V. és a Rodney csatahajó, melyek tüzereje azonos a Bismarckéval. A közelben tartózkodik két repülőgép-anyahajó is, továbbá cirkálók és rombolók száguldanak a tethelyre, hogy részt vegyenek a nemzeti üggyé vált leszámolásban. Az ütközet május 27-én nyolc óra negyvenhárom perckor kezdődik, és tíz órára a német hajó ágyúit elnémítják. Felépítményét, sőt belsejének egy részét is felgyújtják. Bár a csatahajó már csak lángoló roncs és a brit hajók torpedók tucajtát lövik ki rá, erősen megdőln ugyan, de nem süllyed el. A vég akkor következik be, mikor a tengerbe menekülő maradék legénység berobbantja az önmegsemmisítő tölteteket.

A német és angol hazafiaknak volt módjuk arra, hogy nyolc napon belül a mézbe és ürömbé egyaránt belekóstoljanak. Ám csöppet sem mellékes a sorrend. A Raedernek jutó keserű pohár rádöbbsenti a tengernagyot, hogy stratégiája csak az első világháború idején alkalmazható doktrínára épült. A radar megjelenése kizárja a váratlan rajtaütést, a repülőgépek megkönnyítik a felderítést, az ellátóhajók kikapcsolása pedig megszünteti a tartós kalózkodás lehetőségét.

A katasztrófát szerencsésen elkerülő Prinz Eugen befut Brestbe. Találkozik a két nagy rokonnal, a Scharnhorsttal és a Gneisenauval. A két csatacirkáló részt vett a norvégiai inváziót kísérő tengeri hadműveletekben. Eredményesen vitézkedtek: el-

süllyesztettek egy angol repülőgép-anyahajót. Ezután nagy ívet írtak le az óceánon, elpusztítva az útjukba kerülő zsákmányt, majd francia kikötőben kerestek menedéket. (Ekkor már Észak-Franciaországot megszállták a németek.) Brest azonban, ahol az értékes hajók horgonyoztak, túlságosan közel van az angol repülőterekhez. Az 1941-ben fokozatosan erősödő RAF zavaró, sőt érzékeny sebeket ejtő támadásokat intéz a bretagne-i német hadikikötők ellen. Ezért a vezértengernagy tanácsosnak tartja, hogy értékes hajóit hazamenekítse.

Az akcióra 1942. február 11-én kerül sor. A három hajó kifut a nyílt tengerre, és gyorsnaszádok falkájától kísérve halad végig a La Manche-csatornán. Föléjük az ekkor még ütőképes Luftwaffe vadászgépei vannak védőernyőt. A szűk keresztmetszet a Doveri-szoros, ahol szinte pimasz módon az angol partvédő ütegek csövei előtt száguldanak el. A cirkálók nehézágyúii dühösen visszacsaholnak az indignálódott angol tüzéreknek, és a szoroson átsurranó hajók

végül a Balti-tenger biztonságos kikötőibe jutnak. A nagy manővert, mely lényegében egy sikeres megfutamodás története, a két fél eltérően értékeli. A német propaganda a menekülést győzelemként ünnepli meg. Viszont Winston Churchillnek az admiraltáshoz küldött üzenete egyáltalán nem bővelkedik elismerő kifejezésekben. Raeder sikerélménye sem lehet felhőtlen. A holland partok mentén a Gneisenau ráfut egy angol repülő által szervírozott mágneses aknára. Előrése csúnyán megsérül. Mivel gépei nem rongálódnak meg, ezért nem kell kiválnia a csatasorból.

1942-ben a megtámadott Szovjetunió már Anglia és az USA szövetségeseként vívja kétségbeesett háborúját Németországgal. Mivel híján van hadianyagnak, élelemnek és járműveknek, Sztálin az angolszászoktól hatékony támogatást kér. Azt Churchill és Rooseveltnem késlekedik megadni. A hajókaravánok a norvég partokkal párhuzamosan haladnak az Északi-Jeges-tenger és Murmanszk irányába. Mondhatnánk úgy is, hogy dús asztalt terítenek a fjordokban leselkedő német búvárnaszádok és hadihajók számára. Ide telepíti Raeder tengernagy a kijavított Scharnhorstot és a Tirpitzet is. Természetesen az orosz kikötőkbe tartó konvojokat fedezi a haditengerészet. De a fjordokból váratlanul felbukkanó, gyors rajtaütést végrehajtó, majd elillanó ellenség csapásait nehéz kivédeni. 1943 végén azonban sikerül törbe csalni a fő ellenséget, a Scharnhorstot.

A náciq étvágyát felkeltő zsákmány ígértes: félmillió bruttó regisztertonnáyi kereskedelmi hajó. Csakhogy a konvojt három cirkáló is kíséri. Közülük a Norfolk régi ismerősünk. A Scharnhorst először kilenc órakor támadna dél-keleti irányból. Ám a britek radarkészülékei időben észle-

A Scharnhorst csatacirkáló

lik, és az angol tengernagy bátran elállja a hatalmas csatacirkáló útját. Bár Bey admirális huszonnyolc centiméteres lövegeivel elsöpörhetné a vakmerőket, kitér a harc elől, és eltűnik a sarki tél félhomályában. Délben bukkan fel újra, ezúttal észak-keleti irányból. Csakhogy a védenőit terelgető Burnett tengernagy is megkerülte falkáját, és ismét beékelődik a Scharnhorst és a teherhajók közé. Ezúttal dühös ágyúharc indul, és a csatacirkáló súlyosan megrongálja a Norfolkot. Bey nem aknázza ki a sikert és ismét elszágul, de már későn. A

reggeli támadáskor Burnett riasztotta a Honi Flottát, és a főparancsnok egy csatahajóval, cirkáló és torpedóromboló kísérettel siet a helyszínre. Sikerül elvágniuk a német hajó menekülési útvonalát, és a túl-erő könnyedén elbánik az ígéretes kalózpörttyát remélő ellenféllel.

A Scharnhorst pusztulása után Raeder végleg feladja a nehéz hajóegységekkel vívott támadásokat. Az év során visszavonul az aktív szolgálattól. Lemondását a Führer készségesen elfogadja. Bár a fegyver-
mek főparancsnokai közül Raeder a

legszuverénebb egyéniség, aki megtagadja Hitler egyes utasításainak végrehajtását, a háború után bekövetkező felelősségre vonást nem kerülheti el. A nürnbergi perben életfogytiglani fegyházra ítélik. A bírák szigorát az indokolja, hogy Norvégia lerohanásának megtervezése és végrehajtása az ő rovasára írható. Kilenc évig raboskodik, majd 1955-ben súlyos betegsége miatt szabadlábra helyezik. A csatahajók harcászati alkalmazásában egykor reménykedő német tengernagy 84 éves korában hunyt el.

Dr. Dániel József

Dr. Buda Béla (1939-2013)

2010. június 17-ei keltezésű, e sorok írójának küldött levele bevezetőjében köszönetet mond az e sorok írója által Neki küldött, június 10-ei keltezésű levélért, befejező soraiban pedig így ír:

„Küldöm egy kis írást, amely a *MediArt* című világ-lapba készült, 70 előfizető, időnként vesznek a cégek belőle példányokat az orvoslátogatóknak, szóró ajándék céljából...”. Noha a *MediArt*-nak általa világlappá minősítése csupán ironizálás, az annak 2010/2. száma 48. oldalán megjelent *Ovidius* című „kis írása” valóságos remekmű, amelyből olvasója szerzőjének fontos életrajzi adataihoz juthat. Ebből az idézet: „Nemcsak a könyveknek van sorsuk, de vannak sorsfordító könyvek is. Ez a kis Ovidius-kötet valamikor 1956 táján került a birtokomba, talán 30 forintba került ... Ez a könyv nagy hatással volt az életemre ... Emlékszem, az egyik fő ok, hogy ebbe az *Ovidius*-ba »beruháztam«, az volt, hogy teljes volt (opera omnia), és ilyen kicsi. A másik ok a költő maga. Sok auktort szerettem, természetesen Catallust, Horatiust, majd görögül Anakreont, Xenophont, de igazán Ovidius hozott lázba. Csodálatos disztichonok, érdekes leírások, a jellemek ábrázolása. Először a *Metamorphoses* fogott meg, majd más művei, de leginkább az *Ars amatoria*. Így ez a kis könyv lett a szimbóluma annak az új világnak, ami megnyílt előttem. Azt a behavazott napot szinte misztikus ajándékként éltem meg, olyasminek, mint amilyen Szent Ágoston

életében lehetett az ifjúkori hanghallás, amely azt parancsolta neki, »tolle, lege«, vagyis »vedd és olvasd (a Bibliát)«... Még csaknem két évtizedig a hobbim az antikvitás nyelvei maradtak ... Ovidius-szal nemcsak azért foglalkoztam többször újra, mert olyan könnyű és élvezetes volt, de folyton új rétegeket fedeztem fel benne. Főleg az érzelmek és a kapcsolatok, a szenvedélyek megfogalmazását, amely későbbi szakmai stúdiumaimban is sokat adott, amikor pszichoterapeuta, párterapeuta lettem, majd később, amikor már a szociológia és a kulturális antropológia talaján a nyugati civilizáció énkultusza, az individualizáció jelenségvilága és társadalomtörténete izgatott. Ovidius ennek a folyamatnak a forrásvidékén élhetett (ha nem »fons et origo« volt benne), modernitása talán nem véletlenül volt sok a liberális császárkori Rómában is (mint ismeretes, száműzték, egy kis kolóniában halt meg a Fekete-tenger partján).

...Ma már keveset olvasok latinul vagy görögül (esetleg az *Újszövetség*-et veszem elő), de ez az Ovidius ma is gyakran van kezemben, és emlékeimben visszavisz 15-16 éves önmagamhoz... De nem ez volt az igazi »sorskönyv«, az...az egyszerű gimnáziumi latin nyelv-könyv volt...”. A tananyagot humán tagozatosoknak a másodiktól a negyedikig együtt tartalmazó e tankönyvet az apja „maszek” volta és nem igazán jó tanulmányi előmenetele miatt a gimnáziumba éppen csak, hogy bejutott, szoba-konyhás kis lakásban élő diák 1954 telén

– a lakásban könyv nem lévén – kezdte el „olvasni”, néhány nap alatt ki is szótározta, megértette (megtanulta) a nyelvtant ... „Amikor újra lehetett járni az utcán, első utam a Szabó Ervin Könyvtár központjába vezetett ... Magyarázatos latin szövegeket vettem ki, köztük egy nagyszerű Phaedrus-összest. A tél végére nemcsak latin »textusokat« olvastam, hanem elkezdtem görögül tanulni, és a külföldi szövegmagyarázatok miatt a német és a francia tanulásaiba is belekezdtem, a véletlenül kialakult »olvasós« módszerrel. Mondhatom, ez átalakította az életemet... Aztán »katapultálód-tam« az orvosi pályára.”

Hogy az orvosi pályán mire vitte? Az alábbi idézet Bagdy Emőkenek Budapesten, 1999. március 31-én, a Buda Béla 60. születésnapja alkalmából rendezett ünnepi tudományos ülésen elhangzott köszöntőjéből került kiemelésre: „Engem – alkalmatlant – megrémítene a gondolat is, hogy nyomon kísérjem, mi minden tudás

van Buda Béla birtokában a világ tudományos birodalmából: lélek, elme, szenvedélyek és betegségeik, pszichológia, pszichiátria, szexológia, devianciák, addiktológia, szuicidológia, pszichoszomatika, pszichoterápia (a pszichoanalízistől a család- és csoportterápiáig széles spektrumban), azután az orvosi szociológia, szociálpszichológia, szemantika, pszicholingvisztika, hermeneutika, kultúrantropológia, de éppúgy még a mentálhigiéné interdiszciplináris nagy egésze is, nem is beszélve a kommunikációról, amelyről az ünnepezt így szólt nemrégiben: »Egész életem alkalmazott kommunikáció!« Ha művekkel, könyvekkel, szakfolyóiratokkal, szerkesztett és írt munkákkal, referátumok és recenziók százaival, rádió, TV, tudományos és népszerű előadások tömegével foglalkoznánk, akkor hol maradna az ünnepezt személye, lénye, aki itt, most közvetlenül látatja magát?!» (Végeken 1998. 9. évf. 4. szám, 38-40. o.)

A Buda Béla 70. születésnapjára alcímet viselő *PolyHistoria* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 2009. 595. oldal, szerkesztette: Bagdy Emőke, Demetrovics Zsolt, Pilling János) Prológusában ez olvasható: „Lényében sűrűsödik a század(ezred)fordulónak a múltat a jövővel összekötő értelmiségi személyiségeszménye: a hiteles, autentikus, körülményfüggetlen, szabad alkotó ember, aki (pl. akár térdére helyezett írógépen is) bármely mostoha körülményben rendkívül képes alkotni”. E kötetben elsőként ismét csak Bagdy Emőke köszöntője olvasható, amely „aranyérmes szellemi olimpikonunk”-nak adresszált, benne pedig a következők: „Köszöntünk dr. Buda Béla, ... Nemzetközi híred minden magyar fölé emel. Büszkéek vagyunk rád.” Deme Tamás „Captatio benevolentiae”-vel abba avatja be az olvasót, hogy „...Béla csaknem filosz lett...: mi minden lehetett volna...Ha nem lett volna rossz káder...Ha 1956-ban nem »kompromittálja« magát...Ha jelentkezik az MTA nagydoktori fokozatra, ha nagyon töri magát, ha egyetemi professzornak fogadják el, s ha akarta, vágyta, kívánta volna a hatalmat. De nem akarta, nem kívánta. Nem is lett belőle pártmókus, fölfelé mobil káder...Ha egymásra tennék könyveit, torony méretű La Corbusier-modulor épülne belőlük...Nemcsak egy fán természetett gyümölcsöt, tudománya multidiszciplináris, ahogy a spirális gondolkodás is előbb körbetekergi a sokat, hogy úgy bizonyítsa: minden EGY. Ut unum sint..., ...hadd írjam le azt a Buda Bélát nekem

hitelesen megjelenítő képet, amely emlékeim retináján neve hallatán felvillan. A doktor úr, igazgató úr, tudós úr ül. Ül a szobájában, amikor rányitják az ajtót – és gépel. Ugye, látják az őt ismerő kollégák? Nem ám asztal fölé ír noteszába, mint a »komoly vezető«, nem is nagy teljesítményű komputer fedezéke mögött egerezik, s végképp nem egy hipermodern laptop eleganciáján zongorázik. Béla térdére teszi öreg, fekete (tán Continental?) írógépét, s föléje hajolva ír. Úr ír. Hamvas Bélánál a világ végén ketten maradnak: Isten és a bor. Bélánál: az Isten és az írógép.” A kötetben Grezsa Ferenc korunk egyik legnagyobb hatású magyarjának aposztrofálja; Grünceisz Attila mint embert, embertársat tartja ajándéknak a sorsától; Harmatta János arról ír, hogy az ünnepezt „körülbelül kétévenként újabb és újabb tudományterületeket járt be...Mind egyik témában írásai révén referenciaponttá vált... könyvei pedig szakmákat alapoztak meg... A hazai könyvesboltokban...könyvei...alapirodalmat jelentettek..., Nagyon gyorsan és könnyen írt, és rengeteget olvasott, gyorsolvasási készségével... Mi olvasással alig győztük, amit ő írni volt képes”. Kopp Mária „a magyar pszichiátria Kazinczyjának”, amellest született professzornak titulálja, „még akkor is, ha a formális elvárások miatt viszonylag későn nyerte el az őt régen megillető egyetemi tanári címet. Miközben szinte minden európai országban az ország saját nyelvén tartott előadásokat, és nyelvzseneinek tartották már orvostanhallgató korában is, nyelvvizsgát nem tett, és egy idő múlva a vizsga már nevetségesnek is tűnt volna...Az ő kiválósága a budabélaság, ez az egyszeri, egyedülálló és pótolhatatlan minőség.” Lőke János köszöntőjéből kiderül, hogy az ünnepezt tizenhét nyelven olvas, kilenc nyelven beszél is..., és olvas a kocsiában, ha piros lámpát kap..., a kocsi, amin hazavitt, egy régi Lada Samara volt..., ő nem volt hajlandó jó pénzekhez, húsosfazekakhoz sorba állni..., apró, olcsó alkukat tenni azért, hogy jobb autója lehessen. Kelemen Gábor esszéjében arra is kitér, hogy „Budát pályája kezdete óta érték – ...a párt szócsöveként fellépők részéről – ideológiai bírálatok...Budát, akinek az antikommunizmus volt a politikai »sarkcsillaga«..., az 1970-es évek végén a Lipót pártvezetése maga elé citálta. Akkor a politikai nézeteit firtató kérdésre azt válaszolta, hogy az utópisztikus szocializmus híve.” Süle Ferenc: „Szakmai pályánk évtizedei alatt és egyéni életünk csúcspontjai és tragédiái között barátságunk végig meg-

maradt töretlenül...Hogy az egészségügyben, szakképzésben nem juthattál már rég megfelelőbb helyre, az a politika által áthatott és mérgezett magyar elitképzés betegsége és szegénye. Gazdagon termő szakmai életed a lélekgyógyászat és a kultúra misszionáriusává tett mégis...Az írásaid, könyveid szimbolikámban mint szellemi spermiumok jelennek meg, s Te igen potensnek bizonyultál.”

Az 595 oldalnyi terjedelmű kötet 567-595. oldalain Buda Béla publikációs listája olvasható.

A több mint 80 magyar és idegen nyelvű kötetet írt és szerkesztett, amellest 5 szakmai folyóiratot is útjára indított Buda Béla utolsó, nagy lélegzetű könyvében „keserűdes” hangnemben a szakmájáért aggódik: hogy ti. ez orvosi szakterületen egyre invazívabban tért hódít a „biológiai pszichiátria” (a gyógyszeres terápia), és háttérbe szorul a „lélek” (annak a korábban kikristályosodott lélekgyógyászati technikákkal történő gyógyítása). (Buda Béla: *Az elme gyógyítása – Kritikus pillantások egy különös orvosi szakterületre*. Háttér Kiadó, Budapest, 2011. 402. oldal.)

* * *

Tudományos munkássága, megannyi publikációja révén már első személyes találkozásunk előtt, messze határainkon túl is széles körben legendássá vált a Buda Béla név. A legendába illő személlyel 1984 őszén a Kecskeméten tartott, általa vezetett „Szexológiai és szexuálterápiás továbbképző tanfolyam”-on történt részvétel lehetővé tette a személyes megismerkedést. Az öt nap során az előadások közti szünetekben valamennyi résztvevőnek négy szemközti, vele történt beszélgetésekre is lehetősége nyílt; azokra szinte maga bátorította a többnyire pszichiáter és/vagy neurológus kollégákat, de ugyanúgy a rajtam kívül jelen lévő másik vidéki körzeti orvost is. Számomra örökre maradandó élmény, hogy első találkozásunkkor mily elismerő szavakkal szólt addigi tudományos munkásságomról. Miután pedig a tanfolyam résztvevői körében rákérdezett, hogy érdekelne-e valakit a Lindauban évente megrendezésre kerülő „pszichoterápiás hetek” rendezvénysorozata (valaki részt kívánna venni azon?), és egyedül magam jeleztem felé szándékomat (!) – „mit ad Isten!” –, 1985-ben (majd 1986-ban ismételtén) meghívást kaptam, és résztvevője lehettem a Lindauer Psychotherapiewochen kéthetes rendezvénysorozatának. Neki köszönhettem! Neki köszönhettem! Hogy azt követően hány alkalommal és mily (közte csodálatos) helyszíneken élvezhettem tár-

saságát; hány alkalommal fogadta el meghívásomat (Bácsbokodra, Bajára, Felsőszentivánra); hány levelet, mily temédek „irományt” (hazai és külföldi szakfolyóiratokat, dedikált könyveit stb.) kaptam tőle; hogy kitüntető barátsága folytán mennyi életeseemény fűz hozzá, azzal együtt családjához – szinte regény méretű írássá terebélyesedne annak felidézése!

A neki küldött *Bajai Honpolgár*-t mindannyiszor színvonalaért dicsérő, bizonyára a lap olvasótábor körében is megkülönböztetetten nagyrabecsült kivételes személyiség szíve – teljességgel váratlanul – 2013. július 6-án 21 óra 30 perc tájt megszünt dobogni. Utolsó, nekem címzett postai küldeményét (benne a *Lege Artis Medicinae* legújabb számát és július 5-ei keltezé-

sű pársoros kísérőlevelét) július 9-én kézbesítette ki számomra a postai alkalmazott. Amikor július 26-án jóval 14:15 előtt – feleséggel társban – a Farkasréti temetőbe érkeztünk, és a ravatalozók előtti térségben a dr. Buda Béla név is szerepelt, dermedten, merengve, szívünkben is gyászba öltöztöten, percekig álltunk a tűző napon...

Péter Árpád dr.

Szent Erzsébet templom és plébánia Mélykút

Könyvismertetés

Dr. Rauzs József eddigi helytörténeti munkássága 2013-ban két újabb – a Mélykúti Egyházközség által megjelentetett *Mélykút vallási emlékei és a Szent Erzsébet templom és plébánia Mélykút* – kiadvánnyal gyarapodott. Amíg az első 40 oldalnyi terjedelmével és inkább füzetre emlékeztető megjelenésével egyfajta rövid áttekintése a település szakrális terének, addig a második könyv formátumú 133 oldalával és képeket tartalmazó CD mellékletével a Grósz József kalocsai érsek által 1961. január 1-i hatállyal létrehozott Szent Erzsébet-plébánia fél évszázadnál valamivel hosszabb történetét és a témához kapcsolódó sajtóosságait tekinti át. Cikkünkben az utóbbi kötetéről írunk részletesebben.

Mélykúton már nem sokkal a 2. világháború vége után felmerült egy második templom és plébánia létesítésének gondolata, amelyet Kalocsán is indokoltnak tarthattak, hiszen már az 1950-es évek elejétől papot küldtek a Gányó- vagy Marschalltelepi hívek ellátására. A korabeli belpolitikai viszonyok kezdetben csak a Szent Tamás Egyháznak elnevezett helyi lelkesítés létrehozását tették lehetővé, az istentiszteleteket az ottani iskolában tartották. Az új templom építésének eseményei 1957 novemberétől kaptak igazi lendületet: a Grósz érsek megbízásából elkészített és az illetékes állami szerveknek betervezett tervek már 1958 nyarára meglettek a szükséges engedélyek. Előzőekkel párhuzamosan megvásárolták az építési telket és a példátlan összefogásnak (adakozások, célzott perselyezések, építési anyag szerzése helyi munkaerővel bontásból, fuvarok vállalása, az építkezés során folyamatosan munkászek biztosítása stb.) köszönhetően hamarosan megindulhattak a munkák. Már 1958 őszén álltak a falak, 1959-ben hozzáfogtak a plébánia és a torony építéséhez, 1961. július 16-án szentelték a templomot, ezt követően a beren-

*A címlapon Prokop Péter
hármastájképéből a középső,
Szent Erzsébetet ábrázoló festmény látható*

dezés legfontosabb munkálatai 1962-ben fejeződtek be (például harangok beszerzése, Prokop Péter elkészítette a hármastájképet). Közben Grósz József érsek 1960-ban megosztotta a mélykúti egyházközséget: meghúzásra kerültek a Szent Erzsébet plébánia határai, amely megkezdte működését. A templom felszentelésének 40. évfordulóján Bíró László kalocsakecsméti segédpüspök, a fél évszázados jubileum alkalmából dr. Bábel Balázs kalocsakecsméti érsek mondott háláadó szentmisét.

A könyv első fejezete századokra tagolva – a 16.-tól kezdve és a 20.-kal zárva – foglalja össze Mélykút történetét. A leírtak a török idők kezdetétől képet adnak a legfontosabb történelmi eseményekről, a földesurak személyének változásairól, valamint a felsorolt családnevek alapján a település mindenkor lakosságának nemzetiségi ösz-

szetételéről. A következő három fejezet fotókkal gazdagon illusztrálva a templomépítés indokairól, a Mélykúton született és ott 1925-től 1931-ig plébánosként szolgáló Kőszeghy Ferencről (végrendeletében a településre hagyományozott többek között 11 katasztrális hold földet „egy leendő második templom és plébánia létesítésére”), a templomépítő papokról (Gregus Tamás, Tóth István és Varga István káplánok), a munkálatok eseményeiről, a védőszent kiválasztásának részleteiről, a templomszentelésről, az építkezés irányítóiról, a lakosság példamutató áldozatvállalásáról, továbbá a templom és berendezése bemutatásáról-leírásáról szólnak. Az ötödik fejezet Prokop Péter katolikus pap, festőművész és író életének, munkásságának leírása. Az Árpád-házi Szent Erzsébet életéről és tiszteletéről szóló hatodik, majd a földi maradványairól és a templom idén Vatikánból kapott ereklyéjéről szóló hetedik fejezet a téma szép összefoglalása. A folytatásban – nyolcadik fejezet – a plébánia területének legnagyobb részét kitevő Gányó- vagy Marschall-telep ismertetése következik. A gányók Szegedről betelepült dohánykertészek voltak, akik házaik homlokfalát gyakran napsugár motívummal díszítették (ilyen épületek meg ma is fellelhetők a településen). A másik megjelölés dr. Marschall Ferenc (1887-1970) egykori országgyűlési képviselő, a település díszpolgárának vezetéknevéből származik. Életútjuk rövid ismertetésével ugyanitt mutatja be a szerző a plébánosokat (1963-ig ideiglenes lelkészként Tóth István látta el a hivatalt): Mihály Ferenc (1963-1965), Széll János (1965-1974), Tóth János (1974-1978), ezután visszatért Tóth István (1978-1982), utána a beltéri plébános látta el a hivatalt. A hívek ismétlődő, plébánost kérő óhaja nyomán Lei János beltéri káplánt nevezték ki 1984-ben, de már 1986-ben máshová helyezték. „Ettől kezdve a plébániának sa-

ját, helyben lakó papja nincs. 1986. március 25-től fogva oldallagos ellátásban részesül a beltéri Szent Joachim plébánia részéről” – olvashatjuk a továbbiakról a könyvben. A Szent Erzsébet-plébánia legtöbb feladatát azóta világiak látják el, a templomban papi misét egészen a közelmúltig csupán havonta egyetlen vasárnapon mondtak. Néhány hete a beltéri templom vasárnap délelőtti istentiszteletén túl délután a Szent Erzsébet-templomban is

van mise, amelyen 50-60 hívő vesz részt. A kilencedik fejezet az egyházi anyakönyvek áttekintésével emeli ki a plébánia fél évszázados történetének sajátosságait-tendenciáit, a tizedik a temetőkről szól, a tizenegyedik az útszéli keresztek tárgyalja, a tizenkettedik az egyéb szakrális emlékeket ismerteti és a velük kapcsolatos adatokat-jellegzetességeket közli. A kötetet a felhasznált irodalom közlése, jegyzetek és tartalomjegyzék zárja.

A Mélykút helytörténetének alaposabb megismerését lehetővé tevő könyv jelentőségét találóan fogalmazza meg a szerző Bubits Mihály-citátuma: „Múlt nélkül nincs jövő, s mennél gazdagabb a múltad, annál több fonálon kapaszkodhatsz a jövőbe.”

A könyv beszerezhető a mélykúti Római Katolikus Plébániahivatalban (6449 Mélykút, Petőfi Sándor tér 10. Telefon: 06/77/460-125).

Dr. Nebojszki László

Arcok, életképek az 1930-as évekből

Géza bácsi

Mintha ma történt volna.

Ősz volt már, de nyárian sütött a nap október közepén. Nyílt a kiskapu. Géza bácsi jött be rajta nagy léptekkel, vagy inkább a nagy bakancsa hozta, azt viselt télen-nyáron. Azok, ha lendületbe jöttek, igencsak vitték Géza bácsit, a volt fuvarost.

Régen nem volt lova, gyalog járt. Házát is eladta, annak árából éldegélt feleségével együtt régi házacska leghátsó szobájában. Alacsony, kicsit hajlott ember volt, görbe lábakkal, szépen pödört, hatalmas bajusz-

szal. Keveset beszélt. Ezen a napon valami nagy dolog történhetett vele, mert behozták nagy bakancsai hozzánk, s így szólt:

– Itthon van apád?

– Nincs. – Kinn volt a földön, ahol mindig akadt tennivaló.

– Adjál nekem egy pohár bort!

Annyi borunk nem volt, hogy eladásra is jusson. Anyám a szép szőlőt mindig eladta a piacon, így lett pénze a különböző kiadásokra. Ez apámnak sohasem volt kedvére, de belátta, hogy kevesebb borral is lehet

élni, pénz nélkül azonban nem. Ezek ellenére a betérő ismerősöket mindig megkínálta.

Teljesítettem Géza bácsi kérését, adtam neki három decit tisztán. Gyorsan felhajtotta. Megtörölte szép, szárnyas bajuszát, megköszönte az italt, s így szólt:

– Most bemegyek a városházára. Majd megmondom én az uraknak!

Megmondta? Mit mondott meg? Sohasem tudtam meg, de a bátorsághoz hozzásegítettem.

Fuvarosok

Városunkban a 30-as években sokan éltek fuvarozásból. Az áruszállítókat kocsisoknak nevezték. Akik embereket vittek a város távolabbi pontjaira, azok voltak a fiákeresek. Ezek az emberek zömmel az alvégi városrészben éltek és bunyevácok voltak. A Szentháromság tér északi oldalán sorakoztak fel naponta, ott várták a megrendelőket. Ők voltak a taxisok elődei. Nem emlékszem arra, hogy valaha is ültem volna fiákerben. Ez az élvezet kimaradt az életemből.

Az áruszállítók a piactér előtt kezdődő kaptatón tartózkodtak. Ott várták, hogy valaki megfogadja őket valamilyen áruféleség elszállítására. Volt közöttük egylovas, kétlovas és egy csacsifogatos is. A kocsisok a közeli Fehér Hajó nevű kocsmában várakoztak a megrendelőkre, míg a lovak és az egyetlen csacsi türelmesen, leborgasztott fejvel várakoztak arra, hogy csak akad valami más tennivalójuk is. Nem csalódtak, mindig csurrant-cseppent valamilyen szállítási lehetőség.

Sok fuvarost ismertem. Katonavárosban, ahol mi is laktunk, hatan éltek. A legközelebb Jóska bácsi lakott hozzánk, a

csacsifogatos. Naponta kihajtotta csacsiját a placra. Mindig akadt tennivalója, ő volt a legolcsóbb fuvaros. Jóska bácsi magas, erős ember volt. Az egyik lábát – előttem ismeretlen okból – elveszítette, de az orvosok fából készült végtaggal pótolták az eredetit. Nehézkesen járt-kelt, de nem szorult más segítségére. Mindig estefelé ért haza. A csacsija nem volt számár. Pontosan tudta, hogy a hazafelé vezető úton melyik kocsmánál kell megállni. Az utolsó a Szegedi utat keresztező vasúti sínek előtt volt, ahol ma egy autókereskedés található. Ott lekászálódott a szekereről, bement a söntésbe. Ott már várták, hisz naponta betért oda. Szót váltott a társaival, megitta a megszokott fröccsöket. Azután a pincérek felsegítették a szekereire, s a csacsit elindították. Hála a gyér forgalomnak, az szépen hazatalált.

Amikor már kinöttem a földből, mindig én hajtottam a lovainkat szabadidőmben. Okos, jámbor és jó szándékú lovaink voltak. Tudták, hogy hova kell menniük, amikor a nagykapun kihajtva jobbra vagy balra irányítottam őket a gyeplő meghúzásával. Édesapám is vállalt fuvarot, így a nyári

szünidőben nekem kellett a lovakat hajtanom. A vasútállomásról szállítottuk a különböző építőanyagokat az akkor épülő ONCSA-házak elkészítéséhez.

Ott ismertem meg jobban a fuvarosokat, ezeket a kemény, szívós embereket, akik a stílust és a modort az élet egyetemén tanulták, nem illemtanároktól sajátították el azokat. Válogatott kifejezéseiket nem illik papírra vetni. Bár, ahogy most az utcákon járva-elve akaratlanul is hallom fiatalok és idősebbek társalgását, a fuvarosok stílusa igen szegényes és egysíkú a jelen megnyilvánulásaihoz képest.

A beépítendő terület eredetileg szántóföld volt. Puhább és keményebb rétegek képezték a talajt. A puhább talajon elsüllyedt a kerék, s ez bizony sok gondot okozott. Ha nem hajtottuk meg a lovakat időben, hogy nagyobb lendülettel haladjunk át a puhább részeken, akkor bizony elakadtunk. Velem is megtörtént néhány-szor. Ilyen esetekben látszott meg e kemény emberek segítőkészsége és önzetlensége. Megállították a lovaikat, odajöttek, hogy segítsenek. Egyik a küllőbe kapaszkodott, másik a lőcsnek feszítette a

vállat, azután szóltak, hogy indítsam a lovakat. Tudták, hogy a ló a megszokott hangra és mozdulatokra szívesebben reagál. Nem szidták, nem oktattak. Velem együtt örültek, ha sikerült kijutni a kátyúból. Olyan esetet is láttam, hogy az elakadt kocsiból kifogták a lovakat, s a sajátjukat

fogták be, így segítettek a társukon. Tudták, hogy ők is kerülhetnek hasonló helyzetbe, s akkor biztosan számíthatnak társaik segítségére.

Ma már a fuvarozás teljesen átalakult. Jelenleg kevesebb lovat láthatunk, mint akkor tehergépkocsit vagy traktort. De a

gép is elromlik, időnként még el is akad. Ma is olyan fontos figyelni egymásra, támogatni a gondokkal küszködőt, segíteni azt, aki valóban rászorul. Tanulhatunk a régen porladó fuvarosoktól, de a stílusukról bátran le is mondhatunk.

Kovács T. Sándor

„Mohamedán Gáborból” a nagy fejedelem

400 éve került hatalomra Bethlen Gábor

„Nem mindig lehet megtenni, amit kell, de mindig meg kell tenni, amit lehet.” E sokat idézett mondat Bethlen Gábortól, Erdély fejedelmétől származik. Ma már szinte közhelyszámba megy az a kijelentés, hogy az Erdélyi Fejedelemség aranykora a Móricz regényeiben is megrajzolt uralkodó időszakára (1613-1629) esett, ám a fejedelem megítélése saját korában korántsem volt olyan egyértelmű, mint manapság. Ez nemcsak a vele ellentétes oldalon álló Habsburg-pártiak nézőpontjából látszott így, hanem elsősorban addig merőben szokatlan hatalomra kerülése miatt alakult ki. Épp ezért voltak kortársai, akik feltétlenül tisztelték, de olyanok is, akik hatalomvágyó, kizárólag az egyéni érdekét figyelő despotát láttak benne. Egy akkori svéd diplomata, Strassburg Pál például ekképpen jellemzi: „Istvánnak, Lengyelország királyának [Báthory Istvánnak] halála után negyvenvalahány év alatt Erdélynek tíz irányítója volt, legtöbbjük megkörménykezéssel, erővel, pénzzel hatolt be a provinciába, néhányan a Nyugat, többen a Kelet hatalmától segítettek. [...] Egyedül Bethlen Gábor volt képes annyi szomszédos és viszálykodó uralkodó között nemesi családból a királyi méltóság csúcsára felemelkedni, és a bizonytalan és csúszós kormányzást tizenhat éven át folyamatosan a végzetből vagy szerencsével, vagy megfontoltsággal és bölcsességgel, vagy inkább színleléssel és elleplezéssel megőrizte.” Egy magyar kortárs, Nagy Szabó Ferenc – egy Bethlen által elrendelt pénzrontáson felháborodva – nem sok jó szót veszteget a fejedelemre: „Sok dolgot próbála Bethlen Gábor fejedelem, melyben mind a maga hasznát nézte inkább, nem az igazságot, melyben Erdélynek szinte úgy lett haszna a miben lett; de amiben kára lett, ugyan örökké való kára lészen – nem csak egy esztendeig vagy két esztendeig, hanem örökké való; de sapienti satis.” A nagy fejedelem egész pályájának áttekintésére e helyütt aligha

van mód, ám épp 400 éve történt hatalomra kerülésének legalábbis szokatlan (és kevésbé ismert) módja mindenképp megér egy misét.

A nap árnyékában

Az iktári Bethlen család a 16. század második felében jelent meg az erdélyi előkelők között. Bár köznemesi ősoktól származtak, János Zsigmond híveiként aránylag magasra jutottak; a fejedelem apja, Bethlen Farkas fejedelmi tanácsúr volt Báthory István idejében. Édesanyja, Lázár Druzsiána székely előkelők leszármazottja volt. Bethlen Gábor a marosillyei családi kúriában született 1580. november 15-én. Miután alig tízévesen árvaságra jutott, „mogorva és vad” anyai nagybátyja, Lázár András, Csík-Gyergyó-Kászon szék albirája vette kézbe nevelését. Iskoláiról nem maradtak fenn adatok, és azt sem tudjuk, milyen hatások alakították tehetségét. A korán számos tehetséget megmutató Gábor eleinte teljesen a katonáskodásnak szentelte az életét, és apróként egészen fiatalon kitüntette magát Báthory Zsigmond fejedelem udvarában. A harctéri tűzkeresztségen is gyorsan átesett a tizenöt éves háború alatt, valószínűleg már 15 évesen harcolt a török ellen a gyurgyevői csatában (1595) és a Maros menti várak visszavételénél is.

Hamarosan azonban az ifjú Bethlent is azok között az erdélyi főurak között találjuk, akik felismerték, hogy a Báthory Zsigmond által létrehozott törökellenes erdélyi-Habsburg koalíció nemhogy nem képes megvalósítani a három részre szakadt ország újraegyesítését, hanem Erdélynek sokkal több szerencsétlenséget okoz, mint az oszmánoktól való függés. (Előbb Vitéz Mihály havasalföldi vajda, majd Giorgio Basta, az Erdélyt megszálló császári parancsnok rémuralma – „Básta szekere” – sokak szemét felnyitotta az addig is sok vihart megért tartományban, ráadásul a területre török és tatár martalócok is rendre betörttek, a császári katonák pedig a protes-

tánsokat is háborgatni kezdték.) Bethlen 1600 körül került közeli barátságba Székely Mózessel, és vele együtt 1602-ben távozott – több más „törökpárti” erdélyi főúr példáját követve – emigrációba az Oszmán Birodalomba. Itt megtanulta a török nyelvet és a szokásokat, aminek később jó hasznát vette. 1603-ban Bethlen is ott van azok között, akik – török támogatással – megkísérelték a fejedelmi hatalomba segíteni Székely Mózest, ám a balsikerű Brassó melletti csatát követően Bethlen újból menekülni kényszerült. E második emigrációjában jó kapcsolatot épített ki a belgrádi pasával és a (török vazallus) tatár kán fiával, és az erdélyi menekültek, de a török vezetők is benne látták a leendő erdélyi fejedelmet. (Igaz, ehhez a területet először is vissza kellett szerezni.) Az 1604-ben kitört Bocskai-felkelés azonban módosított a terveken, hiszen a korábbi törökverő főúr eredményesen harcolt a Habsburgok ellen, s miután a Porta is támogatta, Bethlen – saját fejedelmi ambícióiról lemondva – beállt Bocskai István támogatói közé. (Cserébe utóbb megkapta Bocskaitól Vajdahunyad várát, ráadásul 1605-ben annak rokonát, Károlyi Zsuzsannát vette feleségül, s e házasság révén jelentős partiumi javakhoz is hozzájutott.) A 15 éves háborút lezáró bécsi béke helyreállította ugyan a megtépázott Erdélyi Fejedelemség önállóságát, ám a fejedelemként elismert Bocskai még ugyanabban az évben meghalt, s ezt követően Bethlen nem a végül megválasztott (öreg) Rákóczi Zsigmond, hanem az akkor alig 17 éves, de népszerű és előkelőbb családfával büszkélkedő Báthory Gábor fejedelemsége mellett agitált. Emiatt utóbb Rákóczi letartóztatta, és a Bocskaitól kapott birtokokat is elkobozta tőle. Ám az életét megkímélte, majd némileg megenyhülve szabadon is engedte. Ezt követően Bethlen egy ideig Ecseden élt Báthory Gábor szolgálatában. Rákóczi Zsigmond azonban nem maradt sokáig a trónon, és anyagi ellenszolgáltatás fejében 1608-ban lemondott a hatalomról.

Báthory Gábor fejedelem

Ezzel megnyitotta az utat Báthory Gábor előtt, aki a hajdúkkal szövetséget kötve mindenáron fejedelem akart lenni, és ennek fejében felelőtlen ígéreteket is tett. Bethlen pedig az ő képviselőjében utazott Konstantinápolyba, hogy – korábbi összeköttetéseit kihasználva – megszerezze a portai jóváhagyást Báthory Gábor számára. Bethlen e küldetést sikerrel teljesítette, és nemcsak a szultáni athnamét hozta magával, de a tartomány háromévi adómentességét is ki tudta harcolni. A fiatal fejedelem ekkor nem is maradt hálátlan: Bethlen tanácsos, az udvari hadak főkapitánya, Hunyad vármegye főispánja, Csík-Gyergyó-Kászon szék főkapitánya lett, birtokait is gyarapíthatta, és török kapcsolata miatt a fejedelem elsősorban főképp diplomáciai szolgálataira tartott igényt.

Királycsinálóból lázadó

Az ekkor már a harmadik fejedelmet hatalomba segítő Bethlen joggal remélhette sorsának javulását, ám a boldog időszak nem tartott sokáig. A két férfiú viszonya ugyanis hamar megromlott. Az uralkodás vágyától hajtott Báthory ugyanis kapkodó és felelőtlen politizálást folytatott, amelyhez Bethlen nem volt partner. Már az sem lehetett megnyugtató, hogy a fejedelem új híveit (köztük fő támogatóját, Imrefi Jánost) elárasztotta birtokadományokkal, sokszor mindenféle érdemek nélkül. Ösztönöszerű politizálásában Báthoryt mindekelőtt a gyors pénzszerezés vágya hajtotta, s a vagyonosnak gondolt városokra rendszeresen rátelepedett, módszeresen és mértéktelenül felélve azok javait. „Hogya zabál, ha leszopja magát s kedvére fecseghet, Gábrriel ökelme száz Szardanapalt

lepipál” – írták róla egy gúnyversben. Különösen fájta a foga a nagyszabású szászok vagyonára, és – Bethlen tanácsa ellenére – megszüntette a szászok ősi kiváltságait, városukat csellel katonákkal vette be, akik aztán a városi polgárokat is rendszeresen zaklatták. Ezt követően mondvacsinált indokkal háborút tervezett Moldva és Havasalföld ellen is, nem is nagyon titkolva azt, hogy e (szintén oszmán vazallus) fejedelemségek megszerzése révén lehetőséget kíván teremteni a lengyel trón megszerzésére is, amivel akár a magyar országrészek egyesítése is elérhetővé válhat. (E nagyszabású tervnek semmi realitása nem volt.) Mindezek mellett Báthory a Habsburgokhoz is közeledni próbált, sőt 1612-ben kölcsönös védelmi szerződést kötött II. Mátyás királlyal. (Mindez súlyosan sértette az oszmánok érdekeit.)

Ezen túl állandóan napirenden voltak a jogtalan birtokelvételek, letartóztatások, a fejedelem nevében végrehajtott fosztogatások. Számos nemest fő- és jószágvesztésre ítélték, s Báthory Gábor állítólag örömet is lelte a kegyetlenkedésekben. Eléggő közismert az is, hogy a fejedelem igencsak kedvelte a táncot, a mulatozást, az ivást, a szépasszonyokat, és utóbbi két szenvedélye gyakran erőszakoskodásba torkollott. Állítólag egy alkalommal Bethlen feleségére is rátámadt (más források szerint meg is becstelenítette), amikor pedig az egy szász asszonyt szabadított ki karmai közül, Báthory égő gyertyát dugott tanácsadója szakállába. A kezdetben származásával, megnyerő külsejével, ifjúságával, karcsú természetével tündöklő fejedelem személyes varázsa néhány év alatt elillant, s az urak többsége is a kegyetlen zsarnokot látta benne. Már 1610-ben egy főúri csoport merényletet kísérelt meg ellene (a sérelmet a fejedelem kegyetlenül megtorolta), majd egy évvel később egy a királyi Magyarországról érkező és egy havasalföldi sereg próbálta megdönteni a hatalmát, ám ezeket a támadásokat Báthory még sikeresen túlélte. Ezt követően egy korábbi kegyence, a Portára követségbe küldött Ghyczy András szőtt összeesküvést megbuktatására, és hogy magának halásszon fejedelemséget. Kapott is némi támogatást a törököktől, de Isztambulból visszatérve kiderült, Erdélyben alig van támogatója, s 1612 őszén vereséget szenvedett.

A korábban már három fejedelmet hatalomra segítő Bethlennek is ekkoriban lett elege végleg a törökök által „deli királynak” nevezett fejedelem kicsapongásaiból és felelőtlen politizálásából. Ekkor Bethlennek már az élete is közvetlen veszély-

ben forgott. Amikor Báthory II. Mátyás királlyal titkos szerződést tervezett, Bethlen megírta ezt a temesvári pasának. Levelét azonban elfogták, s innentől kezdve Báthory állandóan fenyegette, s attól is lehetett tartani, hogy egy részeg pillanatában saját kezűleg végez egykori támogatójával. Később sokan azt is állították, hogy Báthory Gábor orgyilkosokat készült felfogadni Bethlen megölésére. Egyik szeretőjének azonban elszólta magát, s az asszony figyelmeztette Bethlent a veszélyre. Így Bethlen 1612 szeptemberében immár harmadszor menekült az Oszmán Birodalomba. Az erdélyi országgyűlés 1612 novemberében hűtlenségi perben fő- és jószágvesztésre ítélte „a rejtőzködő rebelist”, és kiadatását is kérte a Portától. Ám a fejedelem ezúttal elszámította magát.

A török állam belső viszonyait jól ismerő Bethlen előbb Zülfikár temesvári pasánál járt, majd rajta keresztül Kanizsán, Budán, Nándorfehérváron és Drinápolyban találkozott a birodalom több fontos tisztségviselőjével. Innen már a vele barátságba került pasák ajánlásával juthatott előbb Naszuh nagyvezír, majd Isztambulban egyenesen Ahmed szultán elébe. Egy regényes – bár kétes hitelű – történet szerint a városban lovagló szultán kantárszárát kapta el, s azon melegében adta elő kérését, hogy a Porta rendelje el Báthory Gábor lemondatását, és helyébe őt jelölje ki. Miután Báthory kétkulacos és felelőtlen politikájának már a Portán is híre ment, a díván eldöntötte, hogy Bethlen Gábor lesz az új fejedelem. Igaz, ezért cserébe meg kellett ígérnie, hogy az 1595-ös harcokban magyar kézre került „török” várakat, Lipcát és Jenőt visszaszolgáltatja az oszmánoknak. Báthory ugyan igyekezett menteni a menthetőt, és maga is követséget küldött a szultánhoz, de a nagyvezír még a „kötelező” ajándékokat sem engedte átadni, nehogy a már leírt fejedelem bárkit is megnyerhessen magának.

A szultán azonban nemcsak fejedelmi felhatalmazást adott Bethlennek (ebben még semmi szokatlan nem volna), hanem ennek nyomatókat adó oszmán hadakat is. Nem kevesebb, mint 80 ezer főnyi sereg vonult be Erdélybe Szkender boszniai pasa, Sahin Giráj tatár kán és Magyar Oglu Ali szilisztrai pasa irányításával, s ez a haderő még némi moldvai és havasalföldi katonai támogatást kapott. Amikor 1613. október 5-én maga Bethlen is Erdélybe ért (a Szkender által vezetett seregtesttel), a fejedelemség már tele volt idegen katonákkal, s Báthory sorsa nem lehetett kétséges.

Teljesen azonban nem akarták felrúgni a szokásos formákat sem: Szekender pasa országgyűlést hívott össze Kolozsvárra (arra azért még nem volt példa, hogy a tartomány főurai török parancsra gyűltek volna össze), és ennek nyomataként azt is közölte, hogy „ha pedig nem jó kegyelemetek, bizonyosan elhűhetitek, hogy mindjárt hadainkat bocsátjuk reátok”. Ez meggyőzte az esetleg hezitáló urakat is, hiszen ekkora túlerővel szemben semmi esélye sem lett volna az ellenállásnak. A Bethlent támogató rendek október 22-én ékes hangú levélben „búcsút vettek” Báthory Gábor fejedelemtől; ebben felhánytorgatják sérelmeiket, a Portától való elpártolását és a fenyegető veszedelmet, s javasolják neki, önként mondjon le címéről. De mielőtt ezt megtehetné volna, október 23-án a rendek – ahogy a krónikás Nagy Szabó Ferenc írja – „azt választák, akit a török császár akara és basa-féltekben szabadon eligálták Bethlen Gábort” fejedelemmé. (A pasa elvben megengedte ugyan a szabad választást, és Bethlen feloldozást kért és kapott a rá korábban kimondott ítélet alól, de az adott helyzetben a másik jelöltnek esélye sem lehetett.)

Báthory Gábor időközben a királyi Magyarországhoz tartozó Váradra menekült, de az sem jelentett biztonságot számára. Egykori híve, későbbi halálos ellensége, Ghyczy András ugyanis hajdúkat bérelt fel a meggyilkolására. A hajdúk kicsalták Váradról, egy átjáróhelynél meglőtték és megölték, majd testét a Pece-patakba vetették. Állítólag hűséges kutyája maradt a fejedelem mellett, hajánál fogva húzta ki a vízből, s próbálta gazdáját életre nyaldosni, „majd valami szegény rendű jóakarói hozának egy fakó talyigát – két ökrűt, s arra tevék a testét és Báthorba [Nyírbátorba, az ősi családi birtokra] vivék. És ott a templom segestyéjébe letevék egy selyébe s egy darab bársonyt adának reája. Kit aztán Bethlen Gábor temettete el valami ilendőbb solemnitással, mert ugyan ő szalonnája volt szegény. [...] Tizenkét esztendeig állott ott, s meg nem rothadt, hanem szép volt, mintha csak mostanában tették volna oda...” A krónikás alighanem túloz, ám tény, hogy Báthory teste sokáig temetlen maradt. Gyilkosait is utolérte azonban a megtorlás: az értelmi szerző Ghyczyt hetekkel később elfogták, Fogaras várába zárták (ennek kapitánya a bukott fejedelem odaadó híve volt), ahol „kopplása és megőrülése után [...] 1614. január 10-én cigány hóhértól megfojtatták. Testét ganéjjal telt tyúkketrecbe tették, horoggal egészen a tömlöc lépcsőjéig húzták, és ott temették el mint nyilvános tolvajt és apagyilkost.” A

tényleges gyilkosokat, valószínűleg Bethlen parancsára, a megyesi országgyűlésen koncolták fel. Ezzel Bethlen vetélytárs nélkül maradt, ám az országba bejött török csapatok még hosszú ideig raboltak, fosztogattak, majd amikor Báthory halálhírére kivonultak Erdélyből, rabszíjon vezetett foglyokat vittek magukkal, és szörnyű pusztulást hagytak maguk után. De az is világossá vált mindenki számára: Erdélyben a Porta ellenében nem lehet politizálni.

„Mohamedán Gábor”

Bár sokan örültek annak, hogy az ország megszabadult Báthory Gábor zsarnoki uralmától, és remélték, hogy a romlást és pusztulást nyugodtabb napok követik majd, Bethlen hatalomra jutásának korántsem örült mindenki. Minthogy hatalmát török segítséggel nyerte el, ellenfelei Mohamedán Gábornak csúfolták, és az oszmánok bábját látták benne. Túlzottan az erdélyi rendek sem bíztak benne: a fejedelem hatalmának kereteit minden korábbinál szűkebbre szabták: nem idegeníthetett el földet az ország területeiből, idegen államokkal önállóan kapcsolatba sem léphetett, és a rendek ellenállási jogát is rögzítették. (E feltételeket hatalma megszilárdulása után Bethlen nem tartotta be.) Nem vártak tőle sokat az erdélyi szászok sem, hiszen az udvari hadak még megszállva tartották Nagyszebent, ezért kezdetben megtagadták az adófizetést. De gyanakodtak a székelyek is, a hajdúk egy része egyenesen a bécsi udvar szolgálatába állt. És persze a császári udvar is bosszankodott lehetséges szövetségesük elveszejtése miatt, és bár Bethlen azonnal követeket küldött Bécsbe, a nádorhoz és a kassai főkapitányhoz, hamarosan kiderült, hogy az udvar a fejedelemiségét nem ismeri el. Sőt, Melchior Khlesl bíboros, II. Mátyás minisztere egyenesen háború indítását javasolta Bethlen eltávolítására. Ezt végül ugyan a rendek nyomására elvetették, és némi területi engedmény és titkos hűségeskü árán színleg el is ismerték uralmát. Közben titokban a hajdúkat ellene hangolták, sőt Homonnai Drugeth György személyében ellenjelöltet is támogatni kezdtek, aki hamarosan fegyverrel tört be Erdélybe. A támadót – ismét török segítséggel – sikerült visszaverni, de Bécs intrikája elérte azt, hogy a Porta Lippa és Jenő visszaadását immár Bethlentől is követelni kezdte. (A bécsi diplomácia igyekezett Bethlent a Portán befeketíteni, azt remélvén, hogy leteszik a fejedelemiségéről.) A fejedelem eleinte igyekezett húzni az időt, ám aztán 1616-ban kénytelen volt visszaadni a fontos átkelőhelynek számító Lippát a hozzá tartozó kastélyokkal

Bethlen Gábor, Erdély fejedelme

és falvakkal együtt, ráadásul úgy, hogy saját, vonakodó katonáit kellett kiostromolnia a várból. Emiatt a Habsburg-udvarban és Magyarországon is árulónak tekintették, de Erdélyben is sokan bírálták. Döntése azonban hosszú távon helyesnek bizonyult, hiszen nemcsak saját fejedelemiségét őrizte meg, de egy török támadás vagy hosszabb háború esélyét is elhárította.

Hogy az erdélyi kortársakban nem ébresztett azonnal bizalmat, abban hatalomra kerülése mellett külső megjelenése és modora is szerepet játszhatott. A jóképű Báthory Gábornál csak néhány évvel volt idősebb, de zömökebb termetű volt, ráadásul ifjúkori harci sebesülései miatt mozgása is kissé merev volt; szakállas, sötét arca inkább taszította a hozzá közeledőket. Kevés igazi barátja akadt; inkább tisztelői voltak,

Bethlen java férfikorában

de sokan olthatatlanul gyűlölték. Nem nagyon keresett érzelmi kapcsolatokat; személyi politikája, mindenkorai döntései inkább racionalitásról árulkodnak. Nem volt idegen tőle a machiavellizmus és az ehhez szükséges céltudatosság sem. Ezzel együtt nem nehéz csatlakozni Péter Katalin állításához: ha Bethlen 1616-ban meghalt volna, a magyar történelem legsötétebb figurái közt tarthatnánk számon. Szerencsére még másfél évtized adatott meg neki arra, hogy bebizonyítsa kivételes uralkodói, diplomáciai és hadvezéri tehetségét. Ezalatt nemcsak eloszlatta a személyével kapcsolatos aggodalmakat, hanem ügyes gazdaság- és kultúrpolitikájával felvirágoztatta a sokat szenvedett Erdélyi Fejedelemséget, számos kérdésben (pl. vallási tolerancia) kortársai fölé emelkedett. A fejedelmi kincstár megnövekedett bevételei tették lehetővé merész katonai vállalkozásait a harmincéves háború (1618-48) során, s ha nagy álmát, Magyarország újraegyesítését nem is valósíthatta meg, Erdélyt nemzetközi politikai tényezővé tette, és mindegyik fegyveres konfliktusából megerősödve került ki. Az öt kiválasztó Porta bizalmát sosem játszotta el, de a királyi Magyarország legkiválóbb államférfiai (pl. Pázmány Péter) is tisztelettel leveleztek vele, sőt 1620-ban a magyar rendek készek lettek volna királlyá is megválasztani. Politikájának következetes törökbarátságát és Habsburg-ellenességét ugyan lehetett kárhóztatni, ám ebben is sokkal inkább az ésszerűség és az államérdek vezetett: „Hogy pedig mi a törökkel a békét keressük, azt nagy és elkerülhetetlen szükség kényszeríti ránk [...] Megkísérelte ugyan néhányszor a mi nemzetünk az igát a nya-

Bethlen Gábor hadai élén

Kolozsvár a 17. században

káról lerázni, bízva a keresztyén világban, de hogy milyen szerencsétlenül, azt ma is nagy sóhajtással érezzük. A német császártól nagyon messze vagyunk, valóban az oroszán torkában, s az oroszán könnyen darabokra téphet és szétmancogolhat minket, míg ő szent császári felsége tanácskozik felettünk [...] Mégis nem vagyunk törökök, akiknek azt kívánjuk, hogy bárcsak pusztulnának és tűnnének el, akármit hazudoznak rólunk az emberek, a kegyes és méltóságos uralkodási mód tanúsítja, hogy a mi dicsőséges fejedelmünk igazi keresztyén.” – foglalta össze a bethleni külpolitika alapfilozófiáját Keserői Dajka János, a fejedelem udvari papja.

A fejedelem megítélése az utókor történetírását a mai napig is megosztja; a heroizálótól az erősen kritikus ábrázolásig sokféle megítélés ismeretes, sőt alakját olykor a politika is felhasználta. Az irodalom számos kiválósága is megformálta a maga Bethlen-jét, olykor a történelmi tényeket is figyelmen kívül hagyva. Először Jósika Miklós *Az utolsó Báthori* (1837) és *Végváriak* című regényeiben jelenítette meg a bölcs és igazságos fejedelmet, de hasonló szellemiségű P. Szathmáry Károly regénye (*Bethlen Gábor ifjúsága*, 1866) is. Az övékénél sokkal ismertebb Móricz Zsigmond Erdély-trilógiája (*Tündérbkert* 1922, *A nagy fejedelem*, *A nap árnyéka* 1935), bár sokan úgy tartják, hogy az álmodozó, nagyot akaró, de terveit meg nem valósító Báthori Gábort Adyról mintázta, és Károlyi Zsuzsanna is jobban hasonlít Holics Jankára (Móricz feleségére), mintsem valós önmagára. Egyébként is elmondható, hogy Móricz a történelmi valóságot legfeljebb díszletnek használta, és nem is törekedett a hitelesség látszatára. Hasonló mondható el Makkai Sándor *Ördögsekér*

című regényéről is, amelyben Bethlen egy (fiktív) szerelmi sokszög tagjaként tűnik fel. (Makkai egyébként történelmi esszét is közölt Bethlenről.) Áprily Lajos (*A fejedelemhez*, 1922) és Reményik Zsigmond (*Az álarcás magyar*, 1929) nagyívű költeményben tisztelgett Bethlen emléke előtt, és kívánta egyúttal a kisebbségbe szorult erdélyi magyarok hitét is táplálni. Bethlen korának egyik legizgalmasabb filmes feldolgozása Vitézy László *Érzékeny búcsú a fejedelemtől* című alkotása (1986), amely a rendező felesége, Hankiss Ágnes esszéjének gondolatosságát képviseli. A szerző – párhuzamokat sejtetve az 1956 utáni Magyarországgal – azt sugallja, hogy Erdély számára egyedül a két nagyhatalom közti egyensúlyozás lehetett a járható út.

Hogy melyik az igazi Bethlen Gábor? Talán sosem fog kiderülni, az életútnak számos értelmezése lehetséges, egy azonban bizonyos: a kezdetben kigúnyolt politikai nehéz indulása ellenére tekintélyt szerzett magának, jól érezte meg lehetőségeit és azok határait, és nem győzte mindezt kihasználni. A hithű református fejedelem nem véletlenül írta élete végén: „Ha isten velünk, kicsoda ellenünk? Senki nincsen, bizonyára nincsen.”

Dr. Mayer János

Helyreigazítás

Lapunk előző, 2013. szeptemberi számának 7. oldalán B. Mikli Ferenc halálának napját tévesen közöltük. A rokonokat, barátokat és tisztelőit fájdalommal eltöltő esemény július 31-én történt.

Elnézést kérünk.

Védendő védtelenek: a tőkés réce

Szeptembertől novemberig a tőkés réce (*Anas platyrhynchos*) tőlünk északabbra élő példányai a Földközi-tenger melléki telelőhelyeik felé, majd februártól ápriliséig vissza óriási tömegekben vonulnak keresztül Magyarországon. A hazai költőállomány zöme akár Közép-Afrikáig is eljut, kisebb része – leginkább enyhe teleken – jégmentes vizeket keresve helyben marad. A madarak megindulása előtt mozgásuk – a nyár végi vedlés miatt – az általuk biztonságosabbnak vélt vizek felé irányul. A lohosodásnak mondott tollváltás során a vízi szárnyasok elvesztik evezőtollaikat és több hétre röpképtelenné válnak. Magyarországon többek között a hortobágyi és a biharugrai halastavak, valamint a Szeged melletti Fehér-tó számítanak a legjelentősebb vedlőhelyeknek. A lohosodás végére a madarak megújuló tollazata tökéletes lesz a vonuláshoz. A honi áttelelők a hőmérséklet hideggé válásakor a befagyó tavakról a folyóvizekre, a nagyobb folyókra váltanak át. Például a Baja környéki Duna szakaszhoz tartozó Kádár-sziget térségében telente ezres nagyságrendű tőkés réce csapatok is megfigyelhetők.

A récefélék (*Anatidae*) családjába tartozó és a házi kacsáé tekintett madár hímjét gácsérnak, nőtényét tojónak, szaporulatát kiscsérnek nevezik. Legismertebb népi elnevezései: nagyruca, kacska, góca, tőkeruca, zöldfejű réce, vadréce, öregréce, dunai réce (Kelemen Attila: *Madaraskönyv*. Bukarest, 1978. 129. oldal). A zömök testfelépítésű madár szárnyfesztségét 81-95, hossza 49-61 centiméter. A nászruhás gácsér csőre zöldesvagy fakósárga, feje és nyaka fényeszöld, emellett vékony fehér nyakörv, barna mell, halványszürke test és középütt felhajló farktollakkal fekete fark jellemzi. A tojó csőre narancssárga, tollazata barna, feketés mintázattal. Mindkét nem szárnyai fémesen csillogók, a kék szárnytükör mindkét oldalán fehér szegély látható, a lábak narancsvörösek. A gácsér hangja halk jip-jip, a tojó hangosan és a vízfelületen messze elhangzóan hápog. A fiatalok tollazata a tojóéhoz hasonlít.

Családjának tagjai közül a tőkés réce tér vissza leghamarabb telelőterületeiről. A hím madarak már a lohosodást követően elkezdnek visszafogottan udvarolni, amely igazából hevessebb tavasszal válik. A madarak párba állása a költés idejére szól, a fajra jellemző rituálé végén a tojó választ a gácsérok közül. A pázás nálunk február

második felétől történik. Fészkelő helyük kiválasztásában a párok rendkívül jól alkalmazkodnak a környezet adta lehetőségekhez: megtelepedhetnek vízparti növényzetben, elhagyott ragadozó madár, szarka-, varjúfészkekben, öreg fák odvaiban, épületrom alkalmas részén, kazlak tetején, gabonavetésben, városi parkban (például Baján a Déri-kertben) stb. A növényi anyagokból készülő fészket mindkét szülő építi, végül a tojó pehelytollakkal béleli. A 9-16 zöldes árnyalatú tojás költését a tojó az utolsó lerakása után kezdi meg (ha rövid időre eltávozik, akkor betakarja a fészkeket), amelyből 25-28 nap múltán kelnek ki a fiókák. A kikelést követő felszáradás után a fiókák hamarosan elhagyják a fészket és anyjuk irányításával a víz felé veszik útjukat (a magasban lévő fészkekből a fiókák leugranak, leesnek vagy anyjuk a csőrrel fogva hordja le őket). „A letett pelyheske fekvő marad, mint kő mindaddig, a míg az anyaréce az utolsó fiát le nem hozta, – ekkor megnyüzög a család és indul az anyaréce után, hogy a vízen azonnal úszva kezdje a kacsáletet.” – írta Herman Ottó *A madarak hasznáról és káráról* című munkájában a csőrben levitt madarokról. Veszély esetén a menekülő fiókákról a tojó vergődést színlelő mozdulatokkal igyekszik a figyelmet elterelni, majd ha utódai biztonságba jutottak, ő is továbbáll. A fiatalok nagyjából két hónap múltán válnak röpképesek. A madár zárttérben jól tenyészthető, jól érzi magát parkokban.

A tőkés réce döntően növényi eredetű táplálékokat fogyaszt, emellett nem veti meg a rovarokat, lárvákat, csigákat, ebiha-

Tojót kísérő gácsérok

lakat, békákat, apró halakat és rákokat sem. Az aratás után a tarlón magokat keres: a madarak általában alkonyatkor húznak ki, majd hajnalban jóllakottan repülnek vissza a biztonságot nyújtó vízre.

A tőkés réce állománya kontinensünkön stabilnak mondható, állomány nagysága lehetővé teszi vadászatát szaporodási időszakon kívül, azaz szeptember 1. és január 31. között. Mindemellett felelősséggel tartozunk a bennünket körülvevő élővilágért, ezért a vízimadár monitoring adatok alapján a továbbiakban is figyelemmel kell kísérnünk állományváltozásait, és szükség esetén védelmi intézkedéseket kell fogantatnunk.

Dr. Nebojszki László

BAJAI HONPOLGÁR

Megjelenik minden hónap első napján
ISSN 1416-4469

Főszerkesztő:
Bálint László

A szerkesztőbizottság tagjai:
Bálint Attila, dr. Dániel József,
Jász Anikó, Kothenecz Kelemen, Kovács Zita,
dr. Laki Ferenc, dr. Mayer János,
dr. Nebojszki László

Lapalapító:
Újvárosi Általános Művelődési Központ

Kiadó:
Bajai Honpolgár Alapítvány

Az alapítvány számlavezető bankja:
OTP Bank Nyrt. Bajai Fiókja
Számlaszám: 11732033 20030119

Postacím:
6500 Baja, Munkácsy Mihály u. 9.
Telefon: 79/322-945

Nyomdai munkák:
Arculat Nyomda Kft.
Baja, Attila u. 15. Tel.: 79/428-944

**KÉZIRATOT, FÉNYKÉPET NEM ŐRZÜNK
MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.**

Pihenő récék